

SAVSAD
Savunma ve Savaş Araştırmaları
Dergisi
The Journal of Defence and War
Studies

Sertaç SARIÇİÇEK

Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu
Dekanlığı, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.

National Defense University, Military Academy
Deanery, Department of History, Ankara,
Türkiye.

Geliş Tarihi/Received 22.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted 22.11.2024

Yayın Tarihi/Publication 19.12.2024

Date

Sorumlu Yazar/Corresponding
author:

Sertaç SARIÇİÇEK

E-mail: ssaricicek@kho.msu.edu.tr

Atf: Sarıçicek, S. (2024). Askerî ve siyasi yönden 1585-1586 Tebriz Kuşatması. *Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 34(2), 1-33.

Cite this article: Sarıçicek, S. (2024). Siege of Tabriz (1585-1586) Through the military and political aspects.

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi, 34(2), 1-33.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International License.

Araştırma Makalesi
Research Article

DOI:
10.54078/savsad.1457231

Askerî ve Siyasi Yönden 1585-1586 Tebriz Kuşatması

Siege Of Tabriz (1585-1586) Through The Military And Political Aspects

Öz

1585-1586 yılları arasında yaşanan Tebriz Kuşatması, Safevîlerin kuşatma alanındaki kabiliyetlerini değerlendirebilmek açısından önemli muharebelerden biridir. Makalede muharebenin tüm safhaları incelenmiş, Safevîlerin kuşatmada ne tür adımlar attıkları ve taktik açıdan yaptıkları hatalar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanında kuşatma yalnızca askerî yönden irdelenmemiş, savaşın sonucunu etkileyen siyasî faktörler de ele alınmıştır. Çalışmada vakayinâme, gazavatnâme gibi dönemin kaynakları kullanılmıştır. Bunun yanında birincil kaynaklarda geçen askerî terimlerin açıklanabilmesi için harp tarihi alanında yazılmış araştırma eserlerinden faydalanılmış, yeri geldiğinde Farsça terimleri izah edebilmek adına sözlük ve ansiklopedi türü eserlere de başvurulmuştur.

Kaynaklardaki bilgiler dikkatlice analiz edildiğinde Tebriz Kuşatması'nın, muhasara harbine has kaidelere tam riayet edilmemesinden dolayı kaybedildiği anlaşılmaktadır. Zira kuşatmada Safevî ordusunun topçuluk, istihkâm ve lağımçılık gibi konularda bilgi ve tecrübe eksikliğini gün yüzüne çıkaran birçok örnekle karşılaşmıştır. Mağlubiyetin altındaki sebeplerden biri de kuşatmanın yaşandığı sıralarda Safevî Devleti'nin askerî dayanağı olan Türkmen aşiretleri arasındaki çatışmadır. Safevî ordusu bu çatışmanın bir neticesi olarak aşiretlerden yeteri kadar kuvvet alamamış ve kuşatma boyunca asker mevcudu bakımından sorun yaşamıştır. Osmanlılar ise kuşatma süresince düşmana başarılı huruç ve baskın harekâtları düzenleyerek Safevî ordusuna ağır kayıplar verdirmişler ve Safevî ordusundaki asker mevcudu sorununun daha derin hissedilmesine yol açmışlardır. Bununla beraber kuşatmanın uzaması sebebiyle tükenmek üzere olan işe maddelerini düşmandan temin etmişler ve bu da savaşın uzamasında rol oynamıştır. Ayrıca savaşın seyrine göre kaleye ek tabyalar inşa ederek düşman üzerindeki ateş baskısını istedikleri yönde artırmışlar ve propaganda metodunu kullanarak askerlerinin moralini yüksek

tutmayı ve yardım ulaşana kadar kaleyi savunmayı başarmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Tebriz, tabya, darbzen, şahî, lağım, siper.

JEL Kodu: Z00

ABSTRACT

The Siege of Tabriz, which took place between 1585 and 1586, is one of the important battles in terms of evaluating the Safavids' capabilities in siege warfare. In this article, all phases of the siege were examined and the steps taken by the Safavids and the tactical mistakes they made were examined. In addition, the siege was not only examined from a military aspect but also the political factors affecting the outcome of the war were discussed. This study used resources of the period such as chronicles and ghazawatnamehs. In addition, research works written in the field of war history were used to explain the military terms mentioned in primary sources. When necessary, dictionaries and encyclopedias were also consulted to explain Persian terms.

When the information in the sources is carefully analyzed, it is understood that the Siege of Tabriz was lost due to not fully complying with the rules specific to siege warfare. During the siege, many examples were encountered that revealed the Safavid army's lack of knowledge and experience in matters such as artillery, fortification and sapping. One of the reasons for the defeat was the conflict between the Turkmen tribes, which were the military support of the Safavid State during the siege. As a result of this conflict, the Safavid army was not able to receive sufficient strength from the tribes and therefore had problems with the number of soldiers throughout the siege. The Ottomans, on the other hand, carried out successful sorties and raid operations against the enemy during the siege, inflicting heavy losses on the Safavid army and causing the problem of the insufficient soldiers in the Safavid army to be felt more deeply. However, they procured food supplies from the enemy, which were about to run out due to the prolongation of the siege, and this played a role in prolonging the war. In addition, according to the course of the war, they increased the fire pressure on the enemy by building additional redoubts in the castle in the direction they wanted, and by using the propaganda method, they managed to keep the morale of their soldiers high and defend the castle until help arrived.

Article Keywords: Tabriz, bastion, zarbzan, shahi, sap, trench.

JEL Code: Z00

Giriş

Harp tarihinde kuşatmalar kale mimarisi, istihkâm, topçuluk ve lağımcılık gibi birçok askerî teknik ve yöntemi içerisinde barındıran çok yönlü muharebe türlerinden biri olmuştur. Bu sebeple herhangi bir kuşatma savaşını çalışılan harp tarihi araştırmacısı bahsedilen alanlarda zengin örneklerle karşılaşılabilmektedir. 1585-1586 yılları arası Safevî ve Osmanlı devletleri arasında yaşanan Tebriz Kuşatması'nı da bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmada söz konusu savaşın askerî yönü üzerine ağırlık verilmiş, kuşatmada uygulanan taktik yöntemlere değinilmiş ve bunlar üzerinden Safevî ordusunun kuşatma alanındaki kabiliyeti ve eksik yönleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir çalışmanın ortaya konmak istenmesinde literatürde fark edilen eksikler önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim Tebriz Kuşatması'nı ele alan çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bunların da kuşatmanın taktik yönüne yeterince değinmediği fark

edilmiştir. Emirhan Özçelik'in, "Acem Serhaddinde Cafer Paşalar: Tebriz ve Şirvan Eyaletlerinin Muhafazası (1583-1591)" adlı makalesine bakıldığında (Özçelik, 2021) Tebriz Kuşatması'ndan zaten makalenin yalnızca bir bölümde bahsedildiği ve burada da kuşatmanın tüm safhalarına değinmeden ana hatlarıyla anlatılıp geçildiği görülmektedir. Nitekim yazarın gayesi dair olayların makalenin ana konusunu oluşturan Cafer Paşa üzerinden anlatmaktır. Makalenin bu yönüyle bir harp tarihi çalışması olmadığı aşikârdır. Makalede Osmanlı arşiv belgelerinden ve Osmanlı vakayinamelerden bolca istifade edildiği görülmekle birlikte Safevîlere ait Farsça kaynaklardan yararlanılmamıştır. Çalışmada yararlanılan tek Safevî Dönemi eseri İskender Bey Münşi'nin *Târîh-i Âlem-ârâ-ı Abbâsî* eseridir. Fakat yazar eserin Farsça aslını değil İngilizceye tercümesini kullanmıştır. Bu da yazarın olaylara Osmanlı penceresinden bakmasına sebep olmakla beraber Safevîlerin kuşatmada kullandıkları silah ve taktiklere ait Farsça terimleri kaçırmasına sebep olmuştur. Zaten yazarın böyle bir amacı olduğu da görülmemektedir.

Tebriz Kuşatması'yla ilgili bir diğer çalışma olan Orhan Kılıç'ın "1585 yılında Tebriz Seferi'ne Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi" (Kılıç, 1999) adlı makale de yine seferin savaş ve taktik yönüyle ilgilenmekten çok adından anlaşılacağı üzere lojistik konularına ağırlık vermekte; seferde Osmanlı ordusuna katılan birlikler, esnaf ve sanatkârlar, ordunun ihtiyaçları için temin edilen malzemeler gibi konulara değinmektedir. Öyleyse burada da kuşatmanın harp ve taktik yönlerinin eksik kalması normaldir

Çalışmada söz konusu eksikler giderilmeye çalışılmış bunu yaparken de savaşı konu alan Safevîlere ait vakayinamelerin Farsça orijinal nüshalarından yararlanılmaya özen gösterilmiştir. Bu minvalde en çok yararlanılan kaynak Münşi İskender Bey'in *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî* adlı eseridir. Safevî Dönemi'ne ait en kapsamlı vakayinamelerden biri olan eserde Tebriz Kuşatması'na geniş bir yer ayrılmıştır. Bu yönüyle çalışmamız için oldukça kıymetli olan eserin bir diğer hususiyeti de "sibe" ve "kûçe-bend" gibi Safevîlerin savaş sanatına ve taktik konulara dair oldukça zengin bir terminolojiye sahip olmasıdır. Çalışmamızda bu terminolojiye ait terimlerin okuyucuya aktarılmasına özen gösterilmiştir. Söz konusu terminolojiye vakıf olabilmek için de Özçelik'in çalışmasında olduğu gibi eserin başka bir dile tercümesinden değil Farsça orijinal nüshasından okumak gerekmektedir.

Bunun yanı sıra çalışmada Osmanlılara ait gazavatnâme türü eserlerden de istifade edilmiştir. Şeyh Vefâî Mehmed'in, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis* adlı gazavatnâmesi çalışmada yararlanılan eserler arasında başı çekmektedir. Bunun nedeni kitabın doğrudan Tebriz Kuşatması'na hasredilmiş olmasıdır. Eserin müellifi kuşatma sırasında Tebriz Kalesi'ni savunan Osmanlı birlikleri arasında yer almış ve kuşatmada yaşanan hadiseleri neredeyse günbegün kaleme almıştır. Bu da eseri çalışmada en sık başvurulan kaynaklardan biri hâline getirmiştir.

Yukarıda zikredilen iki eser dışında Oruç Bey Bayat'ın *İlişkiler* adlı kitabı da çalışmada en sık başvurulan kaynaklardan biri olmuştur. Bunun sebebi Oruç Bey'in, Tebriz Kuşatması'na Safevî tarafında katılmış bir asker olmasıdır. Onun anlattıkları karşı tarafta yer alan Şeyh Vefâî'nin anlattıklarıyla birlikte ele alındığında oldukça değerlidir. Zira böylece iki rakip tarafın savaş hakkında verdiği bilgiler mukayese edilebilmiş ve savaşın

gerçeğe en yakın şekilde okuyucuya aktarılabilmesi adına önemli bir fırsat elde edilmiştir.

Buraya kadar isimleri zikredilen üç eser çalışmada birincil kaynakları meydana getirirken bunlar haricinde doğrudan Tebriz Kuşatması'yla ilgili olmayan fakat savaşın yaşandığı döneme dair bilgiler içeren tali kaynaklardan da yararlanılmıştır. İbrahim Peçevî'nin 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın ortalarına kadar ki dönemi kapsayan vakayinâmesi bunlardan birisidir. Peçevî, Tebriz Kuşatması'yla ilgili hikâyeleri Yanikkale Fethi'nde cephede rast geldiği Deli Faik adlı bir gaziden dinlediğini aktarmaktadır (Peçevî, 1982, s. 97). Bu da eserin savaş hakkında ilk ağızdan bilgiler taşıdığını göstermekle birlikte bunların hayli sınırlı olduğunu da belirtmek lazımdır. Anonim bir eser olan *Tarih-i Osman Paşa* da Tebriz'in Osmanlılar tarafından zapt edilmesi hakkında bilgiler taşımaktadır fakat Safevîlerin Tebriz'i kuşatmalarına dair pek bir bilgi vermez. Bu sebeple eserden ikincil kaynak olarak istifade edilmesi uygun görülmüştür. Yine Rahimizâde İbrahim Çavuş'un, *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence* isimli gazavatnâmesi de adından anlaşılacağı üzere Gence'nin Fethi'yle ilgili olup Tebriz Kuşatması'nın safahatı hakkında sınırlı bilgiler içermektedir. Bundan dolayı çalışmamızdaki tali kaynaklar arasında yerini almıştır. İkincil kaynaklara ilave olarak Veli Kulu Şamlu'nun *Kıyasu'l-hâkânî* adlı Farsça vakayinâmesinden de söz edilebilir. Bu eser Tebriz Kuşatması'ndan çok geç bir tarihte yazılmış olması nedeniyle savaş hakkında pek detaylı bir bilgiye sahip değildir. Buna rağmen gerekli görülen yerlerde eserden yararlanılmasında bir sakınca görülmemiştir.

Çalışmada kullanılan diğer eserleri ise iki kategoride toplamak mümkündür. Bunlardan ilki Tebriz Kuşatması'nın yaşandığı dönemde Safevî-Osmanlı ilişkilerine değinen ve savaşın siyasî arka planını anlamamızı sağlayan eserlerdir. Emir Huseyn Berâzîş'in Safevîlerin komşu devletlerle diplomatik ilişkilerini dönem dönem tafsilatıyla ele alan *Revâbit-ı Siyâsî-Diplomatik-i İrân ve Cihân Der Ahd-i Safeviyye* isimli Farsça araştırma eseri, Bekir Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İrân Siyâsî Münâsebetleri* adlı çalışması ve Cihat Aydoğmuşoğlu'nun *Şah Abbas ve Zamanı* adlı monografisi bu kategorideki eserlere örnek gösterilebilir. İkinci kategoride ise birincil kaynaklarda geçen askerî idari ve ekonomik terimleri açıklamak için kullanılan risale, tezkire, araştırma eseri ve makale türü eserler meydana getirmektedir. Safevîlerde ateşli silahların kullanımına dair yazılmış olan "Erzyâbi-i Saht ve Karbord-i Silâh-i Âteşin Der Asr-ı Safevî" isimli makale, Matrakçı Nasûh'un Osmanlı'da kullanılan silahlar ve silah talimleriyle ilgili yazdığı *Tuhfetü'l-Guzât* adlı risale ve Muhammed Semi ile Muhammed Refia b. Hasan'ın kaleme aldıkları Safevî idari ve askerî teşkilatı hakkındaki tezkireler bu tür eserlere örnek verilebilir. Bunlar haricinde yine birincil kaynaklardan alınan terimlerin açıklanması için ayrıca ansiklopedi maddeleri ve sözlük gibi başvuru eserlerinden de istifade edilmiştir. Bu kapsamda *Diyanet İslam Ansiklopedisi* ve oldukça kapsamlı bir sözlük olan Farsça *Lugatname-i Dihoda* sıkça başvurulan kaynaklar olmuştur.

Tebriz'in Osmanlılar Tarafından Zaptı

Safevî hükümdarı Şah II. İsmail 1577 yılının Kasım ayında vefat ettiğinde devletin bel kemiği olan Kızılbaş emirleri, Şah Tahmasb'ın en büyük oğlu Muhammed Mirza'yı Kazvin'e getirerek tahta oturtmuşlar ve Şubat 1578'den itibaren Şah Muhammed Hüdabende Dönemi'ni başlatmışlardı. Şah Muhammed âmâ ve zayıf karakterde biri

olduğundan Kızılbaş emirleri iktidarı ele geçirmiş ve merkezî hükûmeti dinlemeden başına buyruk hareket etmeye alışmışlardı. Bunun bir sonucu olarak da ortaya çıkan siyasi karmaşa ortamı hariçten gelecek bir tehdide karşı devleti savunmasız hâle getirmekteydi. Nitekim Osmanlılar Şah Muhammed'in tahta geçmesiyle birlikte oluşan iktidar boşluğunu görmüşler ve hâlihazırdaki durumu yeni bir İran seferi için fırsat olarak değerlendirmişlerdi (Berâziş, 1392, s. 173-174; Şamlu, 1371, s. 104). Bu doğrultuda 1555'te imzalanan Amasya Anlaşması'nı feshedip 23 yıl süren barışı bozarak Nisan 1578'de Lala Mustafa Paşa'nın komutasında bir orduyu Safevî toprakları üzerine yollamışlardı. Osmanlıların yeni İran seferindeki bahanesi sınırdaki aşiretler arasında yaşanan çatışmalara son vermektir. Bunun yanında Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan Sünni Şirvanşahların Şii Safevîlere karşı kendilerinden yardım istemelerini de bahane olarak kullanmışlardı (Berâziş, 1392, s. 175-176; Kütükoğlu, 1962, s. 27).

Lala Mustafa Paşa seferde Safevî topraklarına girmeden önce Kars'a gelmiş ve Amasya Anlaşması'na göre kullanılmayan Kars Kalesi'ni onararak yeniden kullanılabilir hâle getirmişti. Ardından Gürcistan'a yönelmiş ve Kars'ın kuzeyindeki Çıldır Gölü civarında Safevîlerle yaptığı savaştan 9 Ağustos 1578 günü galip ayrılmıştı. Daha sonra Tiflis, Ereş, Şeki, Derbend, Şamahı, Hoy ve Selmas gibi şehirleri Safevîlerden ele geçirmiş ve böylece Şirvan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın belli bölgelerinde Osmanlı hâkimiyetini sağlamıştı. Mustafa Paşa ardından Şirvan'ın merkezi Şamahı'da Özdemiroğlu Osman Paşa komutasında bir kuvvet bırakarak kışı geçirmek üzere ekim ayında Erzurum'a dönmüştü. Niyeti burada hazırlıklarını tamamlayıp bir sonraki sene Azerbaycan'ın fethini tamamlamak üzere yeni bir sefere çıkmaktı. Ancak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şamahı'da mağlup olması ve Derbend Kalesi'ne geri çekilmesi üzerine Sultan III. Murad 1579'un sonlarında Mustafa Paşa'yı serdarlıktan azletmiş ve yerine Koca Sinan Paşa'yı İran Seferi kuvvetlerinin başına atamıştı (Berâziş, 1392, s. 176-177; Kütükoğlu, 1962, s. 52-54).

Sinan Paşa, Mustafa Paşa gibi İran'la savaşa taraftarı değildi ve göreve getirildiği günden beri iki devlet arasında yeniden barışın tesis edilmesine çalışmıştı. Onun barış yanlısı tutumu Osman Paşa gibi savaş yanlılarının tepkisini çekmişti. Osman Paşa ise daha önce Şirvan'ı ve Gürcistan'ı ele geçirdiğini söylemiş bundan sonra da Azerbaycan'ı zapt edebileceğini taahhüt ederek Sultan III. Murad'ı savaşın devam etmesi hususunda ikna etmeye çalışmıştı. Bunda başarılı da olmuştu. Zira seferin devamına hükmeden padişah, Derbend'de bulunan Osman Paşa'ya yardım götürülmesi emrini vermiş ve Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'yı İran'a gidecek ordunun başına tayin etmişti. Ferhad Paşa 1583 senesinin başında hareket ederek Erzurum'a ardından Revan'a gelmiş, o sırada Horasan'daki bir isyanla meşgul olan Safevîler de Osmanlı ilerleyişine karşı hiçbir tedbir alamamışlardı. Horasan aynı zamanda tehdit altında bulunan Azerbaycan'dan epey uzak bir coğrafya olduğu için bölgeye vaktinde yardım götürülemediği. Şah Muhammed, Ferhad Paşa'nın ilerleyişinden haberdar olunca vilayetlere adam göndermiş ve acil Irak-ı Acem, Fars ve Kirman bölgelerinden asker toplanarak Azerbaycan'a hareket edecek orduya katılmalarını emretmişti. Fakat Kızılbaş emirlerinin gevşek davranması nedeniyle yeteri kadar asker toplanamamış ve İran'ın coğrafi genişliği nedeniyle de orduya katılacak askerlerin gelmesi bir aydan fazla sürmüştü (Türkmen, 1390, s. 381).

Herhangi bir ciddi direnişle karşılaşmayan Osmanlı ordusu Safevî topraklarının batı ucundaki Çukursaad Eyaleti'nin başkenti Revan'ı 1583'ün Haziran'ında ele geçirmişti. Ferhad Paşa daha sonra bölgede bir kale inşa ederek şehri Azerbaycan içlerine yapılacak seferde ileri bir harekât üssüne dönüştürmek istedi. Revan (Safevîlerin söylediği şekliyle İrevan) eski hâkimi Tokmak Muhammed Han ise Osmanlılara kaptırdığı memleketini terk etmek ve Şah Muhammed'in yanına sığınmak zorunda kalmıştı. Ferhad Paşa'nın kuvvetleri yoluna devam ederken Merend, Nahcivan ve Sûfiyan şehirlerini zapt etmiş, Osman Paşa da Derbend'den Şamahı üzerine yürüyerek önce burayı ve ardından Bakü'yü ele geçirmişti (Türkmen, 1390, s. 377-378; Berâziş, 1392, s. 179-180; Bayat, 2014, s. 138-140).

Osmanlıların bundan sonraki hedefi Azerbaycan'ın idari merkezi Tebriz şehri olacaktı. Bu hedefi gerçekleştirecek olan kişi de Osman Paşa'ydı. Zira Ferhad Paşa, Ağustos 1585'te Gürcülerin başlattığı bir isyanı bastırmak üzere kuzeye ilerlemiş bu yüzden Azerbaycan Seferi de Osman Paşa'ya verilmişti (Bayat, 2014, s. 145,147). Osman Paşa emri aldıktan sonra ordusuyla önce Hoy'a ardından Merend üzerinden Sûfiyan'a ilerlemiş ve oradan da Tebriz civarına gelmişti (Bayat, 2014, s. 148). Osmanlı askerlerinin Azerbaycan'a ayak basmış ve Tebriz önlerine kadar gelmiş olması Safevîler tarafından kendileri için utanç verici bir olay olarak görülmüştü. Nitekim Safevî tarihçilerinden Münşi İskender Bey'e göre "İran sultanlarının tahtgâhı" ve "...Kızılbaş'ın yüz yıllık yuvası..." olan Tebriz'in Osmanlıların eline düşmesi esef verici bir hadisedi¹ (Türkmen, 1390, s. 391).

Tebriz önlerine gelen Osmanlı ordusu Oruç Bey'in verdiği rakama göre 70.000 süvari ve 50.000 piyadeden oluşmaktaydı. Safevîler böyle kalabalık bir ordunun karşısına çıkamazlardı. Zira Şah Muhammed'in Tebriz'i kurtarmak için topladığı ordu Oruç Bey'e göre 10.000, İskender Bey'e göreyse en fazla 12.000 kadardı. Bunlar da doğrudan şahın muhafızları olan korçular ve "mülâzım-ı hassâ-yı şerife" denilen şahın yakın maiyetindeki emirlerden ibaretti (Bayat, 2014, s. 148-149; Türkmen, 1390, s. 381). Şah Muhammed'in yanındaki Kızılbaş emirleri ordunun yetersiz sayıda olduğunu bildiklerinden düşmanı karşılamak yerine Tebriz'e girmesine izin vermek ve kışın bastırmasıyla dönüş yoluna koyulduğu zamanda takip ve taciz ederek yıpratma savaşı uygulamayı tavsiye ediyorlardı. Osmanlı askerlerinin dönüş yolu üzerindeki yerleşim yerlerinin boşaltılması ve her türlü iâşe ve ibate malzemelerinin yok edilerek düşmanın açlık çekmesine neden olunması da yıpratma savaşında uygulanması düşünülen harp yöntemleriydi (Türkmen, 1390, s. 379).

Şah Muhammed görme problemi yüzünden orduya komuta edecek hâlde değildi. Bu sebeple oğlu ve veliahtı Hamza Mirza'nın komutayı devralmasını sağladı. Hamza Mirza zaten o sıralar ülkeyi bilfiil yöneten ve zayıf babasının yerine devletin otoritesini sağlayan yegâne kişiydi. Babasının saltanatında Kızılbaş emirlerinin başına buyruk hareket ettiklerini görüyor ve bunlarla güçlü bir ordu meydana getiremeyeceğini biliyordu. Bu sebeple Osmanlı ordusunun karşısına çıkıp geleneksel yöntemlerle savaşmayı göze alamamıştı ve bunun neticesinde yanındaki emirlerin tavsiyelerine uyarak Osmanlıların Azerbaycan'a girip Tebriz'i ele geçirmelerine seyirci kalmıştı. Ancak bu şehrin

¹ "تختگاه سلاطین ایران"، "شهر تبریز که خانه صد ساله قزلباش است..." (Türkmen, 1390, s. 391).

Osmanlılara teslim edilip kaderine terk edileceği anlamına gelmiyordu. Kararlaştırılan plana göre şehir boşaltılacak ve Tebriz ahalisi yakınlarında bulunan Karaca Dağ eteklerine taşınacaktı. Burası coğrafi şartlardan ötürü korunaklı bir bölgeydi. İskender Bey'in 100.000'e yakın olduğunu söylediği şehir ahalisi bölgeyi terk ederken gençler şehirde kalacak ve silahlandırılarak sokaklarda "küçebend" denilen barikatların gerisinde² düşmanı karşılayacaklardı. Ustaclu Pîr Gayb Han ve Hüseyin Kulu Sultan gibi Kızılbaş emirleri de halkı direnişe örgütlemekle görevlendirilmişlerdi. Onlara verilen emirde savunmayı bırakıp terk eden olursa idam edilmesi ve mallarına ordu tarafından el konulması yetkisi verilmişti. Pîr Gayb Han ve Hüseyin Kulu Sultan, halkı küçebendlerin yapımında çalıştırmışlar ve şehrin her bir sokağının müdafaasına bir Kızılbaş emirini tayin ederek direnişi örgütlü hâle getirmeye çalışmışlardı (Türkmen, 1390, s. 379).

Savaşamayacak durumda olanların şehri terk etmesi söylenmesine rağmen halk gitmeyi reddetmiş ve memleketinde kalıp topyekûn bir mücadele vermek istemişti. Savaşa bizzat şahit olan Oruç Bey'in ifadelerine göre Tebriz halkı kalabalık ve cesurdu. Ancak bir problem vardı o da ticaretle ilgilenmeye alışkın halkın yakın zamanda hiçbir savaş tecrübesinin olmayışydı (Bayat, 2014, s.149). Hâlbuki karşılarında profesyonel askerlerden oluşan bir ordu bulunuyordu. Tebriz halkı tecrübesizliğinin bir sonucu olarak psikolojik açıdan oldukça kırılğan bir vaziyetteydi. Nitekim Osmanlı ordusu Tebriz önlerine gelip İskender Bey'in Şûrâb, Şeyh Vefâyî Mehmed'in de Acı Su diye zikrettiği bölgeye geldiğinde halk düşmanın azameti karşısında sarsılmış ve Safevî ordusunun şehre yardıma gelmeyeceğini bildiğinden savaş azmini iyice yitirmişti (Türkmen, 1390, s. 381; Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 47). Osmanlılarsa psikolojik açıdan çöken halk yığınının karşı pek zorlanmamışlar ve sokaklardaki küçebendleri "top ve darbzen" ateşiyle darmadağın edip şehrin merkezindeki Sâhibâbâd Meydanı'na kadar kolayca ilerlemişlerdi³ (Türkmen, 1390, s. 381; Kütükoğlu, 1962, s. 153).

Hüseyin Kulu Han ve Pîr Gayb Han, sokak çatışmalarının yaşandığı günün akşamı şehri terk edince halk daha fazla direnmenin beyhude olduğunu anlamış ve teslim olmaya karar vermişti. Şehrin kadısı Kamran Bey ile müftülük ve şeyhülislamlık yapan Mevlana Muhammed Ali gibi eşraftan kimseler halkı temsilen Osman Paşa'nın huzuruna adam yollayarak teslim olduklarını bildirmişler ve canlarının bağışlanması talebinde bulunmuşlardı. Osman Paşa da talebi müspet karşılamış ve şehrin artık padişah mülkü olduğunu ilan ederek askerlerine yağmayı yasaklamıştı. Yapılan anlaşmaya göre Tebriz halkının memleketinde kalmasına müsaade ediliyordu. Ancak anlaşmanı ömrü fazla uzun olmadı. Zira 7-8 yıldan beri seferde olan Osmanlı askerleri katlandıkları zorluklara karşılık şehirden ganimet toplamak istiyordu. Böyle bir hakkın doğması için de şehrin teslim

² Dihhoda Sözlüğü'nde "küçebend" sokağın iki ucuna inşa edilen büyük kapılar şeklinde tarif edilmektedir. Ancak burada sokak başına kurulan barikatlar kastediliyor olmalıdır. (Dihhoda, 1988, XII, s.18685).

³ "...کوجه بندھا را با توپ و ضرین از هم ریخته تا میدان صاحب آباد آمدند..." (Türkmen, 1390, s.381). Burada darbzen şeklinde zikredilen top; yanaşık düzende hareket eden düşman saflarını bozmak için kullanılan ve genelde meydan savaşlarında istifade edilen, hafif bir top türüdür. Hafifliği nedeniyle tekerli kundak üzerinde nakledilmesi mümkündür (Sütçüoğlu, 2023, s.347-348,350-351,359-360). Osmanlı ordusunda en yaygın kullanılan top türlerinden biri olmuştur. Bunlar Gabor Agoston'un tespitine göre 150 gramla 2,5 kilogram ağırlığında güllerle atan toplardır (Agoston, 2017, s.43,63-64,155). Metinde darbzenin toptan ayrı zikredilmesinin sebebi "top" tabiriyle daha ağır top türünün kastediliyor olmasıdır. İki farklı isimlendirmeye darbzenin diğer toplardan farkı vurgulanmak istenmiştir.

olmadan zorla ele geçirilmiş olması lazımdı. Askerler de şehri kahren zapt ettiklerini söyleyerek yağma yasağına uymayı reddettiler (Zeyrek, 2001, s. 67).

Askerlerin yurdundan uzakta uzun yıllar çektiği zahmetlere mukabil Tebriz gibi zengin bir şehirden bolca ganimetle dönmek istemeleri şaşırtıcı değildir. Tebriz halkından bazı kimselerin askerlerin canına kasteden hareketleri de bu isteğin gerçekleşmesini mümkün hâle getirmiştir. Zira Tebriz ahalisinden Osmanlılara karşı kinini diri tutan bazı adamlar gizlice Osmanlı askerlerinin çadırlarına girip mallarını yağmalamaya ve şehirde hazırlıksız yakaladıkları askerleri katletmeye başlamışlardı. Bardağı taşıran son damla ise şehrin Hamâmîyân (Hamamcılar) Sokağı'nda⁴ bulunan bir hamama yıkanmaya gelen Osmanlı askerlerinin katledilmeleri hadisesi olmuştu. Osman Paşa bu olaydan sonra Tebriz halkına ağır bir ceza vermek istemiş ve askerlerine şehrin yağmalanması emrini vermişti. Emri alan askerler de evlerinden dışarı çıkan insanlar öldürmeye ve mallarına el koymaya başlamışlardı (Bayat, 2014, s. 149-150; Türkmen, 1390, s. 381-382; Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 47; Peçevî, 1982, s. 90).

Osmanlıların Tebriz'i yağmalaması birçok kaynak tarafından dile getirilen bir hadisedir. Ancak yağmanın Osman Paşa tarafından mı emredildiği yoksa Osmanlı askerlerinin kendiliğinden kalkıştıkları bir girişim mi olduğu sorusu kesin cevabı olmayan şüpheli bir konudur. Zira Safevî kaynakları emri Osman Paşa'nın verdiğini söylerken Rahimizade adlı bir Osmanlı müverrihi Osman Paşa'nın böyle bir emir vermediğini aksine yağmaya kalkışan Osmanlı askerlerini cezalandırma konusunda gayet katı davrandığını dile getirmektedir. Askerler ise onun emrini dinlememiş ve şehri talan etmeye devam etmişlerdir. Osman Paşa bunun üzerine birkaç askerî idam ettirse de bu tedbir hiçbir işe yaramamıştır. Hatta Rumeli askerlerinin bazıları Osman Paşa'nın yağmaya engel olmaya çalışması nedeniyle paşanın otağını taşıyacak kadar işi ileriye götürmüşlerdir (Zeyrek, 2001, s. 72).

İşin doğrusu her ne olursa olsun Osmanlıların şehirde yaptıkları tahribat gözle görülür vaziyette olmalıydı. Zira Münşi İskender Bey'e göre Safevî ordusu şehir önlerine geldiğinde Osmanlı askerlerinin dükkân, han ve hamamları viran hâle getirdiklerini görmüşler, katledilenlerin sokaklarda ulu orta duran cesetleriyle karşılaşmışlardı. Mevlana Furûğî-i Tebrîzî adlı bir şair şehrin bu manzarası karşısında: "Kerbela Vakası acımı teskin ediyor yoksa / Gönلüm Tebriz'in hasretinde Tebriz'den daha virandır"⁵ beytini yazmıştır (Türkmen, 1390, s. 390).

Tebriz Kalesi'nin İnşası ve Kuşatma Hazırlıkları

Osmanlılar Tebriz'i ele geçirdikten sonra Safevîlerin vatanları olarak gördükleri şehri geri alabilmek için yeniden saldırıya geçeceklerinin farkındaydılar. Hamza Mirza'nın Tebriz'le irtibatı sağlayan yolları kesmesi ve şehri abluka altına alması zaten bunu gösteriyordu. Şeyh Vefâî Mehmed bundan sonra "...niçe dürlü ceng ü cidâl ve rezm ü kitâl olsa gerek..." sözleriyle savaşın kaçınılmaz olduğunu dile getirmekteydi (Şeyh Vefâî

⁴ "کوچه حمامیان" (Türkmen, 1390, s.382).

⁵ وقوع کربلا تسکین دردم می دهد ورنه
دل در حسرت تبریز ویران تر ز تبریز است

Mehmed, 2019, s. 50).

Osmanlılar yaklaşan saldırıya karşı şehri ellerinde tutabilmek için padişahın emri üzere kale inşa etmeye başlamışlardı. Kalenin yeri içinse şehrin kuzeyindeki “Devlethane” veya “Heşt Behişt” olarak adlandırılan saray⁶ ile yanındaki Sâhibbâbâd Meydanı’nın (Şeyh Vefâyî Mehmed’in tabiriyle Şah Bağ’ının)⁷ bulunduğu bölge seçilmişti. Zira burası güneyden Acısu Nehri ve kuzeyden dağlık alanlarıyla doğal savunma unsurlarına sahipti (Henaçi & Serdrud, 1385, s. 36). Kalenin inşa edileceği yer aynı zamanda şehrin tam merkezinde yer aldığından etrafı düşmanın ilerleyişine engel olacak birbirine bitişik evlerle doluydu. Bu da Tebriz’i kuşatacak ordunun kaleye ulaşabilmesi için yoğun bir yerleşim alanının içinden geçmesini zorunlu kılıyor ve kaleye ulaşımı zorlaştıran bir engel vazifesi görüyordu (Zeyrek, 2001, s. 73; Türkmen, 1390, s. 391).

Divan-ı Hümayun’dan sekbanbaşı, yeniçeri kethüdası, yayabaşı ve bölükbaşlarına verilen emir gereğince yapımına başlanan kalenin her an gerçekleşebilecek bir saldırı ihtimaliyle bir an önce bitirilmesi için Serdar-ı Ekrem Osman Paşa, ordunun hatırı sayılır bir kısmını kale inşaatında görevlendirmiş ve kaleyi belli bölgelere ayırarak her bir bölgenin yapımını ordudaki ayrı sınıflara tevdi etmişti (BOA, MD, 59, hk.343; Bayat, 2014, s. 155). Bu doğrultuda yeniçeriler, sipahiler⁸ ve altı bölük halkı olarak adlandırılan kapıkulu süvarileri⁹ inşaatın farklı bölgelerinde çalışmışlardı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 47,49).

Osmanlıların Tebriz’e kale inşa etmeleri Safevîleri derin bir endişeye sevk etmişti. Zira kalenin tamamlanması hâlinde şehre yeniden hâkim olmaları iyice zorlaşacaktı. Bu nedenle Tebriz’e hücumlar gerçekleştirerek inşa sürecini baltalamaya çalıştılar. Ordusuyla şehrin yakınlarında bekleyen Hamza Mirza, ilk saldırı emrini Korçubaşı¹⁰ Muhammed Kulu Bey’e verdi. Onun emrindeki 20.000 asker ve Tebriz halkından toplanan milisler kendilerini şehirden 4 fersah (yaklaşık 20 kilometre)¹¹ uzaklıktaki Derre-i Neheng¹² mevkiinde karşılayan Osmanlı kuvvetleriyle çatıştılar. Çağaloğlu Sinan Paşa’nın emrindeki 40.000 kişilik Osmanlı kuvveti çarpışmada bozguna uğradı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 56; Bayat, 2014, s. 151; Türkmen, 1390, s. 384). Safevîler ertesi

⁶ Heşt Behişt Sarayı Akkoyunlu devrinden kalma bir binaydı ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın oğlu Sultan Yakub tarafından yaptırılmıştı. Şah İsmail, Safevî Devleti’ni kurarken burada tahta oturmuştu (Henaçi & Serdrud, 1385, s.38-39).

⁷ Sâhibbâbâd Bağ, İlhanlı hükümdarı Abaka Han’ın veziri Şeyh Muhammed Cüveynî tarafından yaptırılmıştı. Tebriz’in kuzeyindeki Acısu Nehri’nin sahilinde yer alan bağ, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah’ın sarayının hemen yanı başındaydı. Sâhibbâbâd Bağ veya Meydanı, İlhanlılardan sonra Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler döneminde de şehir merkezi olmaya devam etmişti (Henaçi & Serdrud, 1385, s.36,39).

⁸ Burada tımarlı sipahiler kastedilmektedir.

⁹ Kapıkulu süvarilerinin altı bölük halkı olarak adlandırılmasının sebebi “sipah”, “silahtar”, “sağ ve sol ulufeciler” ile “sağ ve sol garipler” olmak üzere altı bölükten oluşuyor olmasıydı (Uzunçarşılı, 1988, s.146).

¹⁰ Korçubaşı, şahın muhafızları olan korçuların başındaki kişiydi. Bu makama getirilen şahıs Kızılbaş-Türkmen emirlerinin aksakalı yani en itibarlı emiri nazarıyla bakılıyordu ve aşiretler arasındaki ihtilaflarda bir hakem rolü oynuyordu (Mirza Semia, 1378, s.7; Mirza Refia, 1385, s.381).

¹¹ Fersah İran’da antik dönemden beri kullanılagelen kadim bir ölçü olmuştur. Geçmişini MÖ 4. yüzyıla kadar götürmek mümkündür (Ksenophon, 2022, s.9). Asıl adı “perseng”tir. Fersah Araçlaşmış hâlidir (Della Valle, 1380, I, s.565). Yaklaşık üç mile tekabül etmektedir (Dihhoda, 1988, XI, s.17074). Öyleyse 4 fersah 12 mil yani yaklaşık 20 kilometreye karşılık gelmektedir.

¹² درة نهنگ (Türkmen, 1390, s.384).

gün saldırılarına devam ettiler ve bu kez Hamza Mirza'nın komuta ettiği 40.000 kişilik bir kuvvetle Fehusfenc Irmağı¹³ dolaylarında 70.000 kişilik bir Osmanlı kuvvetiyle çarpıştılar. Çarpışma sonunda Osmanlı kuvvetleri Tebriz'in dış mahallelerinden biri olan Çerendâb'a kadar geri çekildiler. Osmanlılar bu son savaşta ağır kayıplar vermişler ve başlarında bulunan Karaman Beylerbeyi Murad Paşa ile Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı düşmana esir vermişlerdi. Mehmed Paşa'nın başı mızrağa geçirilip dolaştırılmış ve düşman üzerinde korku oluşturulmaya çalışılmıştı (Bayat, 2014, s. 152; Türkmen, 1390, s. 384-385). Saldırılar bunlarla da sınırlı kalmadı nitekim Safevîler üçüncü bir saldırı daha gerçekleştirip Çerendab'a kadar püskürttükleri Osmanlı kuvvetlerini buradan da atarak şehrin iç kısımlarına girmeye çalışmışlardı. Çatışmalarda bizzat yer alan Rahimzâde İbrahim Çavuş, Osmanlı kuvvetlerinin üst üste aldığı yenilgileri ordudaki vezirler ve beylerbeyleri arasında oluşan hizipleşmeden kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre hizipleşmenin nedeni Osman Paşa'nın şehrin yağmalanmasını yasaklaması ve bundan dolayı belli bir kesimin husumetini üzerine çekmesiydi. Osman Paşa da kendi ekseninde oluşan hizipleşmeden ve bunun orduyu zaafa düşürmesinden rahatsız olmuş ve üzüntüsünden hastalanıp yatağa düşmüştü (Zeyrek, 2001, s. 71). Şeyh Vefâî ise kale önlerindeki çatışmaların sonunda Osmanlıların kazançlı çıktığını iddia etmektedir. Zira çatışmaların sonunda Osmanlılar Safevîleri şehre sokmamışlar ve kale yapılarına kadar düşmanı oyalamayı başarmışlardır (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 54-57).

Osmanlılar 40 gün gibi kısa bir sürede kalenin yapımını tamamlamışlar (Bayat, 2014, s. 155) kale komutanı olarak da önceden Trablusşam Beylerbeyi olan Cafer Paşa'yı atamışlardı¹⁴ (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 50). Şeyh Vefâî Mehmed'e göre Osman Paşa kale komutanlığına kimin gönüllü olduğunu sorduğunda kimseden ses çıkmayınca Cafer Paşa bir adım öne atmış ve görevin kendisine verilmesini istemişti (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 50). Şeyh Vefâî bu hikâye ile onun cesaretini ve sorumluluk almaktan çekinmeyen kişiliğini överken diğer Osmanlı müverrihleri de benzer ifadeler kullanarak aynı kişilik özelliklerine atıfta bulunmuşlardır. Bunlardan biri olan İbrahim Peçevî, Belgrad'da tanıştığı Macar soylu, beyaz tenli, endamlı bir adam olarak tarif ettiği Cafer Paşa hakkında: "...yüzünde ve gözlerinde bir acaplık, kan dökücü ve korku bilmez bir asker hâli vardı. Sonunun ne olacağını düşünmez... bir adamdı." sözlerini sarf ederek onun bir kişiliğe sahip olduğunu tasdik etmektedir (Peçevî, 1982, s. 111).

Cafer Paşa kale komutanı olarak atandıktan sonra emrine 12.000 kişilik bir garnizon bırakılmıştı. Oruç Bey'in ifadelerine göre bunların hepsi savaş görmüş, tecrübeli askerlerdi (Bayat, 2014, s. 155). Sancakbeyleri, alaybeyleri, zeamet sahipleri (zuama), tımar sahipleri, çeribaşılar gibi komutanların altında teşkilatlanmışlardı. Bunların savaş zamanı düşmanı tam mevcutla karşılayabilmeleri maksadıyla kaleden firarlarını önlemek adına Divan-ı Hümayun tarafından bazı kararlar alınmıştı. Bunlardan biri kaleden firar eden askerlerin dirliklerinin elinden alınıp üç yıllık mahsûlüne el konulması ve kalenin muhafazasında yarar göstermiş diğer askerlere tevcih edilmesiydi (BOA, MD, 59, hk.348). Kalede eyaletlerden gelen tımarlı askerlerin yanında bölge halkından ücret

¹³ "رودخانه فہوسفنج" (Türkmen, 1390, s.385).

¹⁴ 59. Mühimme defteri hüküm 348'de Cafer Paşa sabık Diyarbekir Beylerbeyi olarak zikredilmektedir. (BOA, MD, 59, hk.348)

karşılığı toplanan askerler de bulunmaktaydı. Şeyh Vefâî, Osmanlıların ellerindeki kuvvetle yetinmeyip civardan asker toplamak istemelerinin sebebini yeni inşa edilen kalenin oldukça geniş bir sahayı kaplaması ve iyi savunulabilmesi için fazla sayıda askere ihtiyaç duymasına dayandırmaktadır (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 51). Böyle bir kararın alınmasında Tebriz seferine katılmayan bazı tımar sahiplerinin tavrı da etkili olmuştur. Zira Kars Sancağı'na bağlı bazı tımar sahipleri sefere katılmaktan içtinap etmişler bir daha böyle bir hadisenin yaşanmaması için tedbir alınmak zorunda kalınmıştır (BOA, MD, 59, hk.350).

Osmanlılar kalabalık bir garnizon kuvvetiyle beraber kalenin savunma kapasitesini artırmak için başka tedbirler de almışlardır. Bu kapsamda suların önüne genişliği otuz, derinliği altı adım olan bir hendek kazmışlar ve içini kalenin yakınından geçen Acısu Nehri'nden getirilen suyla doldurmuşlardı (Bayat, 2014, s. 150; Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 58). Bununla beraber kaleyi çok sayıda topla donatmışlar, İskender Bey'in ifadelerine göre "top" ve "darbzen" türünde ağır silahlar yerleştirmişlerdi¹⁵ (Türkmen, 1390, s. 382). İskender Bey'in burada toplardan bahsederken "top" ve "darbzen" şeklinde ayrı bir adlandırmaya başvurmasının sebebi hafif bir top türü olan darbzenin daha ağır normal toplardan ayırt edilmesini sağlamaktır. Bu ayırım Şeyh Vefâî Mehmed tarafından da yapılmış, o da darbzen denilen topları "şahi" diye andığı daha cüsseli toplardan ayrı zikretmiştir. Burada "şahi" olarak adlandırılan top, İskender Bey'in "top" şeklinde zikrettiği silahın aynıdır (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 56).

Kalenin inşası sırasında askerin ikmal ve iaşesi kapsamında dâhil bütün ihtiyaçların karşılanmasına yönelik tedbirler de alınmıştır. Bu doğrultuda en önemli ihtiyaçlardan biri olan barınma ihtiyacının sağlanması için kale sahası içinde kalan evler tamir edilip yeniden kullanıma hazır hâle getirilmiştir (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 47, 49, 59). Askerin cephane ve mühimmatının kışın soğuk ve yağışlı havadan zarar görmemesi için de kale sahasının içinde kalan Heşt Behişt Sarayı'nın olduğu bina cephanelik hâline getirilmiştir (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 56). Askerlerin yiyecek ihtiyacının giderilmesi amacıyla da Cafer Paşa'ya Tebriz bölgesinden üç yıl boyunca vergi olarak zahire toplaması yetkisi verilmiş, bununla birlikte şehirde yiyecek namına ne kadar malzeme varsa kaleye taşınması emredilmiştir. Askerler Tebriz'in yağmalanması sırasında zaten kaleye 3 yıl yetecek ölçüde erzak depolanmasını sağlamışlardır (Bayat, 2014, s. 152,155). Şehir yağmalanırken mebzul miktarda yakacak da temin edilmiştir. Kuşatmanın kışın gerçekleştiği düşünülürse bu oldukça önemli bir husustur. Osmanlı askerleri Tebriz'deki bağ ve bahçelere girerek buradaki ağaçları kesip kaleye taşımışlar evlerin pencerelerinin ahşap pervazlarını dahi söküp yakacak niyetine kaleye götürmüşlerdir (Türkmen, 1390, s. 382-383).

Osman Paşa kalenin her nevi ihtiyacını karşıladıktan sonra ordusuna geri çekilme emri vermişti. Amacı bitmek bilmeyen Safevî saldırıları karşısında ordusunun daha fazla zayıt vermesini önlemektir. Osmanlı ordusu Çerendab üzerinden geri çekilirken ilk durağı

¹⁵ "توپ و ضربین... به قلعه کشیده..." (Türkmen, 1390, s. 382).

Tebriz'e 3 kilometre mesafede bulunan Şenb-i Gazan¹⁶ mevkiî oldu. Hamza Mirza Osmanlı ordusuna bir kez daha yüklenmek ve ricatin bir bozgun hâlini almasını sağlayarak düşmana ağır kayıplar verdirmek istedi. Bu maksatla 28.000 kişilik bir kuvvetle ani bir saldırı düzenledi. Osmanlı askerleri baskın karşısında kısa süreli bir sarsılma yaşamış fakat Osmanlı topçusunun devreye girerek düşmana şiddetli bir ateşle karşılık vermesiyle bozgun önlenmiş ve ordunun toparlanmasına imkân sağlanmıştı (Bayat, 2014, s. 152).

Saldırıyı savuşturulduktan sonra yola devam edilmiş ordunun bir sonraki menzili Tasûc Kasabası¹⁷ olmuştu. Safevîler takibe devam ederek bu kez Şamlu aşireti kuvvetlerinden oluşan bir öncü (çarhçı¹⁸) kuvvetle Osmanlıları burada da saldırıya maruz bırakmışlardı. Safevî akıncılarının dinlenmeden yürüttükleri takip ve taciz eylemleri İskender Bey Münşi tarafından "...askerler 14 gün boyunca zırhlarını çıkarmadılar..." sözleriyle dile getirilmektedir (Türkmen, 1390, s. 389). Osmanlı ordusu bu tür fasılasız saldırılar karşısında kayıp vere vere yoluna devam ederken yaşadığı aksilikler bununla da sınırlı kalmamış ordunun başında bulunan Osman Paşa dönüş yolunda vefat etmişti. Neyse ki Çağaloğlu Sinan Paşa'nın kısa zamanda onun yerini doldurmasıyla ordunun başsız kalması krizi sona ermiş oldu. Fakat Osmanlılar bu esnada düşman baskısını üzerlerinde hissetmeye devam ettiler. Zira Acı Çay denilen bölgeye geldiklerinde Safevîler 14.000 kişilik bir kuvvetle daha üzerlerine yüklenmiş ve Osmanlılara bir kez daha zayıf verdirmişlerdi. Bu saldırıdan sonra Safevî akıncıları Osmanlı ordusunun peşini bırakmış ve Sinan Paşa da ordusunu sağ salım Erzurum'a kadar çekmeyi başarmıştı (Bayat, 2014, s. 153).

Kuşatmanın Safhaları

Osmanlı ordusu çekilince kuşatmayı icra edecek Safevî kuvvetleri Tebriz önlerine gelmeye başlamıştı. Hama Mirza ordusunu önce Şenb-i Gazan'a ardından Tebriz önlerine getirdi. Ordu şehrin dış mahallelerine geldiğinde yağmadan kalan ve sokakta dağılmış vaziyette bulunan halka ait cesetler toplanmış ve Mîr Cafer adlı emir cesetlerin defin işiyle görevlendirilmişti (Türkmen, 1390, s. 390). Safevîler bu hareketle kuşatma başlamadan önce muharebe sahasının temizlenmesi ve cesetler üzerinden askerlere bir hastalığın geçmesini önlemek istemiş olmalıdır. Safevîlerin bir sonraki adımı şehrin çepeçevre sarılması ve dışarıyla bağlantısının kesilmesi olmuştur. Nitekim 12 Zilkade (5 Kasım 1585) günü geldiğinde şehrin bütün ana yolları tutulmuş vaziyetteydi (Peçevî, 1982, s. 95).

Şah Muhammed, kuşatmayı oğlu Hamza Mirza'nın yönetmesine karar vermişti. Şeyh Vefayî Mehmed'e göre Hamza Mirza'nın emrinde 12 "han" ve 60 "sultan"dan oluşan bir komuta heyeti bulunmaktaydı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 58). Bunlar Safevî

¹⁶ Şenb, kümbet (türbe) demektir. Şenb-i Gazan ise Gazan'ın Türbesi (Kümbeti) anlamına gelmektedir. İlhanlı hükümdarlarından Gazan Han'ın türbesinin bulunduğu bölgenin genel adıdır (Dihhoda, 1988, X, s. 14515; Yuvalı, 1996, s. 430).

¹⁷ "قصبة طسوج" (Türkmen, 1390, s.389). Tebriz'in batısında Urmiye Gölü'nün kuzey sahilinde bulunan bir kasabadır (Dihhoda, 1988, X, s. 15449).

¹⁸ "چرخچی" (Türkmen, 1390, s.389). Safevî ordusunda öncü kuvvetler için kullanılan bir terimdir (Dihhoda, 1988, VI, s. 8105).

topraklarının muhtelif bölgelerinden gelen Kızılbaş-Türkmen kuvvetlerinin başındaki emirlerdi. Her biri “tiyûl”¹⁹ denilen kendi idarelerindeki bölgelerden gelip kuvvetleriyle orduya iştirak etmişlerdi. Bunların katılımıyla ordunun mevcudu Peçevî'nin verdiği bilgiye göre 30.000, Şeyh Vefâyî'nin dediğine göreyse 60.000 kişiye ulaşmıştı (Peçevî, 1982, s. 95; Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 148). İki Osmanlı müverrihinin verdiği rakamlara bakılacak olunursa Peçevî'ninki gerçeğe daha yakın görünmektedir. Zira ileride tartışılacağı üzere Şeyh Vefâyî'nin verdiği rakamlarda daima bir abartının olduğu ileri sürülebilir.

Hamza Mirza ordusunu kale civarına yerleştirdikten sonra askerlerine birkaç gün istirahat izni vermiş ve orduyu manevi açıdan savaşa hazır hâle getirmek için şevklendirici konuşmalar yapmıştır (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 57). Bundan sonra da kuşatmanın ana safhalarına geçilmiştir.

Hendeğin Doldurulması

Safevîlerin kaleyi almak için uyguladıkları ilk yöntem şehrin kuzey yönünden akan Acısu Nehri'nin yatağını kaleye doğru yönlendirmek ve suyun önüne kattığı toprağın hendeği doldurmasını sağlamaktır. Osmanlılar kalenin hendeğini zikredilen nehirde çektikleri suyla doldurmuşlar ve nehrin kaleye doğru akış hızını yavaşlatmak için de önüne bir set yapmışlardı. Bunu öğrenen Safevîler de 15 Zilkade (8 Kasım 1585) günü bendi yıkmışlar ve suyun tazyikle akararak önündeki toprağı sürüp kale hendeğini taş ve toprakla doldurmasına yol açmışlardı. Bundan sonraki adım hendek üzerinde oluşan geçitten taarruz edilip surlara tırmanmaktı. Söz konusu olay Osmanlılarda büyük bir paniğe sebep olmuş fakat Cafer Paşa liderlik vasfını devreye sokarak askerlerini toparlamış ve kaleden huruç eden askerlerin hendeği topraktan arındırmalarını emretmişti. Cafer Paşa'nın emriyle Osmanlı askerleri hem düşmanla çarpışmış hem de Safevîlerin yıktığı bendi yeniden inşa ederek suyun akışını durdurmuş ve kaleye zarar vermesine engel olmuşlardı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 58,95; Peçevî, 1982, s. 98).

Kuşatma Siperleri

Safevîler kalenin bahsedilen yöntemle alınamayacağı anlayınca şehrin etrafına “sibe”²⁰ veya “meteris” denilen kuşatma tahkimatları kurmaya başlamışlardı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s.59; Türkmen, 1390, s.392). Bunlar kaleden atılan ok, tüfek kurşunu ve toplara karşı askerlerin içine girip korundukları toprak setler ve siperlerden oluşan tahkimatları (Dihhoda, 1988, IX, s. 13875). Askerler önce uzak bir bölgeden sibe denilen siperler kazmaya başlar ve bunları tedricen kaleye yaklaştırmaya çalışırlardı. Siperler kaleye yaklaştıkça içindeki askerler de top ve tüfekte kaleyi daha yakından ateş altına alabilme ve surları daha etkili biçimde dövebilme imkânına kavuşurlardı.

¹⁹ “Tiyûl” Safevîlerde Kızılbaş-Türkmen emirlerine dirlik olarak verilen arazilerin genel adıydı. “Tiyûldâr” olarak adlandırılan bu emirler bölgenin adeta hükümdarı gibi hareket etmekteydi. Tiyul sahiplerinin “sultan” veya “han” gibi hükümdarlık ünvanlarıyla anılmalarının sebebi de buydu. Bunların merkezî hükûmete karşı tek yükümlülükleri savaş zamanı orduya asker sevk etmek ve cüzi bir vergi vermektir (Lemton, 1377, s. 216, 221, 240-243; Bayat, 2014, s. 33).

²⁰ “سيبه” (Türkmen, 1390, s. 392).

Siperlerin kazılması için önce yer tespiti yapılmıştı. Buna göre şehrin etrafında 12 ayrı siper bölgesi oluşturulacaktı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 65). İlk siper hattı Sâhibâbâd Meydanı'ndan Hasan Padişah Camii'ne²¹ kadar uzanan bölgede kurulmuştu. Buranın başında Hamza Mirza'ya bağlı birlikler ve Fethoğlu Ali Kulu Han'ın emrindeki Tebriz halkından milisler bulunuyordu (Türkmen, 1390, s. 391; Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 59-63). Sehârân Deh Tecviye Mahallesi'nin²² bulunduğu bölgede ayrı bir siper hattı daha oluşturulmuş burada da Korçubaşı Avşar Muhammed Kulu Bey ve emrindeki korçular yer almışlardı. Bir diğer siper hattında ise Mühürdar Zülkadirli Şahruh Han ve emrindeki Zülkadirli aşiretine bağlı kuvvetler konuşlanmıştı. Ayrıca Tokmak Muhammed Han ve İmam Kulu Han'ın emrindeki Kaçar aşiretine mensup kuvvetlerle Karabağ bölgesinden toplanan milislerin yerleştikleri başka bir siper hattı daha mevcuttu. Siperlerin oluşturulması sırasında askerlerin yanında Tebriz civarındaki köylerden toplanan ameleler de çalıştırılmıştı. Bunlar "külünk" ve "bel" denilen aletler kullanarak siperlerin çok daha kısa sürede kazılmasını sağlamışlardı. Fakat bu noktada bir problemin varlığı ortaya çıktı. O da Türkmen ve Tekelü kuvvetlerinin kuşatmaya gelmemesi nedeniyle eldeki kuvvet miktarının yetersiz kalması ve şehrin batı ile kuzey cihetlerine oluşturulmak istenen siperlerin boş kalmasıydı. Bu iki taraf boş kalınca da kalenin tam manasıyla ihata edilmesi mümkün görünmüyordu. Bu sebeple Osmanlılar kuşatmayı kolayca yarabilirler ve dışarıyla bağlantı kurabilirlerdi (Türkmen, 1390, s. 391; Kütükoğlu, 1962, s. 162).

Safevîler siperleri açık arazilere kazarken kale civarında viran hâlde bulunan evleri de korunaklı birer mevzi hâline getirmişler ve sık bina öbeklerinin olduğu yerlere siper veya tahkimat oluşturma gereği duymamışlardı. Nitekim yıkık vaziyetteki binalar kaleye yaklaşan askerler için paha biçilmez bir gizlenme unsuru teşkil ediyorlardı. Osmanlılar buna engel olmak için kuşatma boyunca evlerin üzerine toprakla ateş açarak binaların dümdüz edilmesine ve Safevî askerlerinin ardına saklanabilecekleri duvarları ayakta bırakmamaya çalışacaklardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 118,145).

Ordunun siper kazmaya başladığında uyması gereken en basit kural farklı bölgelerden kazılmaya başlanan siperlerin kaleye eş zamanlı olarak yaklaştırılması zorunluluğuydu. Bunun yanında içine yeteri miktarda asker sokmadan siperleri kaleye ilerletmemek gerekiyordu. Bu tür kurallara riayet etmeyip acele etmek ve diğer siper hatlarından daha hızlı ilerlemek kaledekilerin önde kalan siper hattına saldırmalarına ve geride kalan siperlerdeki askerlerin mesafenin açılmış olmasından dolayı yardıma gidememelerine sebep olabilirdi. Tebriz Kuşatması'nda buna benzer bir durum yaşanmış; Zülkadir Şahruh Han kendi sorumluluk bölgesindeki siperleri diğer emirlerden daha hızlı biçimde ilerleterek daha kuşatmanın ilk haftası surların dibine kadar dayanmıştı. Hamza Mirza kendisini iki kez adam yollayarak uyarmış ve siperleri tüfekçilerle doldurarak kademe kademe ilerletmesini söylemiş ancak Şahruh Han ikazlara kulak asmamıştı. Hamza Mirza'nın tavsiyesine göre önde siper kazan askerler kaleye doğru ilerlerken arkada onların açtıkları siperlere giren tüfekçiler perdeleme ateşi açarak siper kazan askerleri

²¹ Hasan Padişah Camii, Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan tarafından yapılmış ve sultanın mezarının olduğu cami idi (Henaçi & Serdrud, 1385, s. 37).

²² "محلہ سحران ده تجویہ" (Türkmen, 1390, s. 391).

koruyacaklardı. Şahruh Han uyarıları dikkate almayınca Osmanlılar onun bulunduğu siper baskın düzenlemişler, baskın sırasında kaleden huruç edip iki kola ayrılan Osmanlı askerlerinin bir kolu siperlere girip Safevî askerleriyle çatışırken diğer kol da gerideki siper hattından yardıma gelmeye çalışan Safevî askerlerinin önünü kesip Şahruh Han'ın ileride yalnız kalmasına sebep olmuşlardı. Osmanlı askerleri iki siper hattı arasındaki yıkık binalara girip mevzi almışlar ve geriden yardıma gelmeye çalışan Safevî askerlerini yayılım ateşiyle geri dönmek zorunda bırakmışlardı. Kendi birliğiyle önde çarpışan Şahruh Han da takviye alamayınca düşmana esir düşmüş ve Osmanlılar tarafından kaleye kaçırılmıştı. Hadiseyi duyan Safevî askerleri Şahruh Han'ı kurtarmak için geniş çaplı bir hücum denemesinde bulunmuşlar ancak bundan bir sonuç elde edememişlerdi (Türkmen, 1390, s. 392).

LağımLAR

Safevîler bir yandan kuşatma siperleri kazarken diğer yandan da yer altından kalenin içine ulaşabilmek için lağımLAR kazmaya başlamışlardı. Hamza Mirza kuşatma sırasında karargâh binası olarak kullandığı Hasan Padişah Camii'nden²³ lağım kazılmasını emretmiş ve Ali Kulu Han adlı bir emiri de işin başına getirmişti (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 65). İskender Bey'in aktardığına göre Safevî lağımcıları kalenin tam göbeğinde yer alan Sahibâbâd Meydanı'ndan çıkıp kaledekilere saldırmayı planlıyorlardı (Türkmen, 1390, s. 391). Bu doğrultuda 300 kadar savaşçı seçilmiş ve bunların lağımından kalenin içine çıkararak aynı anda siperlerden hücumla geçen askerlere kale kapılarını açmaları emredilmişti. (Türkmen, 1390, s. 393-394).

Oruç Bey ve Şeyh Vefâyî ise daha farklı bir yöntemle değinerek Safevîlerin lağımı surların altına kadar getirip barutla patlatmayı ve böylece kale bedenlerini yıkmayı amaçladıklarından bahsetmektedir. Oruç Bey topçuların da lağımcıların işini kolaylaştırıcı bir rol oynadıklarını ve açtıkları ateşle düşmanın dikkatini başka bir yere çekerek lağımı fark etmemelerini sağladıklarını yazmaktadır. Ayrıca topların duvardan kopardığı taş ve moloz yığınları da lağım kazılan arazinin üzerinin örtülmesine ve düşmanın lağımları fark edememesine vesile olmuştur. Oruç Bey bunun yanında Safevîlerin lağımları hayli derin kazdıkları hatta yumuşak toprağın altında bulunan sert kaya katmanına ulaştıklarından bu sebeple de kazımın durduğundan bahsetmektedir (Bayat, 2014, s. 155-156). Fakat ne İskender Bey'in ne de Oruç Bey ve Şeyh Vefâyî'nin bahsettiği yöntemler bir sonuç getirebilmiştir. Zira Kızılbaş emirleri ve Hamza Mirza arasında yaşanan husumetten dolayı Safevî ordusundan ayrılıp Osmanlılara sığınan Korçubaşı Kulu Bey ile yeğeni Cabbar Kulu Bey düşmana lağımLARın yeri hakkında bilgi vermiştir (Türkmen, 1390, s. 393-394). Cafer Paşa da bunun üzerine divan toplamış ve askerlerine alınması gereken tedbiri sormuştu. Yeniçeri ağası İbrahim Ağa kalenin iç kısmında sert kayalık zemine ininceye kadar hendek kazılması Safevî lağımLARının bu hendeğe denk geldiğinde açığa çıkacağını belirtmiştir (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 70). Kapıkulu süvarilerinden sipahların başında bulunan Faik Ağa adlı başka bir emir ise Hasan Paşa Camii tarafındaki surlara "pastiyan"²⁴ denilen dışa doğru bir tabya yapılmasını böylece Safevî lağımLARının

²³ Burada Hasan Padişah Medresesi olarak geçmektedir.

²⁴ Paştiyan Batı dillerinde tabya anlamına gelen "bastion" kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki telaffuz şekliydi. Bastion ilk İtalya'da ortaya çıkan "yıldız kale" veya "trace itallienne" denilen modern tahkimat modelinin bir

başlangıç yeri olan Hasan Padişah Camii'nin pastiyana yerleştirilen toplarla daha yakından ateş altında alınabileceğini önermiştir (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 70-71). Cafer Paşa her iki öneriyi de kabul etmiş, Yeniçeriler, sipahlar ve diğer sınıflardan askerleri başlarında İbrahim Ağa olmak üzere pastiyanın yapımı ve hendeklerin kazımında görevlendirmiştir. Daha sonra Safevîlerin lağımları bir bir ortaya çıkmış Şeyh Vefâyî Mehmed'in dediği üzere Safevî lağımcılarının surların altına kevgir gibi delik deşik etmiş ve lağımları üç atının yan yana yürüyecek genişlikte kazmış olduklarına şahit olunmuştur (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 79). Osmanlı askerleri daha sonra Cabbar Kulu Bey'in rehberliğinde lağımları takip ederek başlangıç noktası olan Hasan Padişah Camii'ne çıkmışlar ve Safevî komuta heyetinin canını tehlikeye atan bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı askerleriyle yaşanan çatışmada Safevîler tehlikeyi güçlükle savuşturabilmişler ve nihayetinde lağımın içine su basıp içindeki askerlerin boğularak ölmelerine ve lağımın çökmesine sebep olmuşlardır. Böylece Safevîlerin 2-3 ay uğraştıkları lağımlar kullanılmaz hâle gelirken kalenin bazı yerleri lağımla birlikte çökmüştür. Fakat Osmanlılar çöken yerleri hızlı biçimde yeniden inşa edip kapatmışlardır (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s.84-85; Bayat, 2014, s.156; Türkmen, 1390, s. 394-395; Kütükoğlu, 1962, s. 163).

Topçu Muharebesi ve Tarafların Ateş Gücü

Safevîler kuşatma beşinci ayına girerken 3 Rebiyülahir (24 Mart 1586) günü kale önlerine üç büyük kuşatma topu getirmişlerdi. Bunlardan biri Şeyh Vefâyî'nin "Küpelü İmirza" namıyla meşhur olduğunu söylediği toptu (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 100). İskender Bey topun "Kelle Gûş" adıyla zikredildiğini ve 15 men (90 kilogram) taş gülle atabilen büyük bir silah olduğunu söylemektedir²⁵ (Türkmen, 1390, s. 392). Şeyh Vefâyî ise topların her birinin 55-56 vakıyye (yaklaşık 70 kilogram) gülleler attığını dile getirmektedir²⁶ (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 157). Oruç Bey de topların azametinden dem vurarak bahsedilen silahların o zamana kadar İran'da görülen en büyük toplar olduklarını vurgulamaktadır. Nitekim Oruç Bey'in verdiği bilgilere göre topların ağız 1 metre çapında, namlusu ise 5 metre uzunluğundaydı (Bayat, 2014, s. 155-156). İskender

parçasıydı. 15. yüzyılın sonlarına doğru güçlü Fransız topçusuna karşı İtalya'da toplara dayanıklı kalın duvarlı tabyalardan müteşekkil kaleler yapılmaya başlanmıştı. Bastion denilen tabyalar üzerinde fazla sayıda top yerleştirilebilecek geniş platformlardı. Tabyalar sayesinde kaleler elinde birçok top bulunduran kuşatmacılara karşı üzerlerindeki toplarla düşmana yeterli düzeyde ateş karşılığında bulunabilecek yeteneğe kavuşmuşlardı. Tabyalar gerekli görülen yerlere yapılabilir böylece kalenin kapladığı alan kuşatma boyunca yeni eklemelerle büyüyebilirdi. Kaleyi savunanların dışarıya doğru yeni tabyalar inşa etmeleri düşmanın daha yakından ateş altına alınması ve ikmal sağlanan bölgenin kale içerisine dâhil edilerek kontrol altında tutulması gibi amaçlar taşıyordu (Parker, 2018, s. 38-42).

²⁵ "توپي که به کله گوش مشهور بود و پانزده من سنگ می انداخت..." (Türkmen, 1390, s.392). Burada geçen "men" Osmanlı Türkçesinde "batman" olarak tabir edilen ağırlık birimidir. (Mütercim Âsım Efendi, 2009, s.509). Safevî kaynaklarında daha ziyade "men" olarak geçer. Eğer burada kastedilen şah meniye, 1 şah meni 6 kilogramdır ve bu hesaptan yola çıkarak topun 90 kilogram gülleler attığı söylenebilir. Eğer burada Tebriz meni kastediliyorsa 1 Tebriz meni 2,9 kilogramdır ve buradan da topun 43-44 kilogram gülle attığı düşünülebilir (Kallek, 2004, s. 107). Burada veya sonraki kısımlarda "men" şeklinde verilen ölçüler kilograma çevrilirken şah meni esas alınmıştır.

²⁶ Burada vakıyye olarak tabir edilen birim okkayla aynıdır. Bir okkanın kaç kilograma karşılık geldiği net belli değildir. Zira Osmanlılar; İstanbul okkası, Basra okkası, Bağdat okkası gibi coğrafyalara göre farklı okkalar kullanmışlardır. Eğer kastedilen İstanbul okkasıysa bir İstanbul okkası 1268,64 grama tekabül etmektedir ve buradan topun yaklaşık 70 kilogram gülleler atabildiği söylenebilir (Kallek, 2007, s. 338).

Bey de topların bir ateşle kalenin burçlarından birini yarısına kadar yıktığını söyleyerek Safevî toplarının gücünü övmektedir²⁷ (Türkmen, 1390, s. 393).

Safevîler bahsi geçen toplardan birini Şenb-i Gazan'a getirmişlerdi²⁸ (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s.100). Burada köprü üzerine kurulu mevzilere yerleştirilen toplardan biri kaleye atışlarda bulunmaya başladı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 100). 29 Rebiyülahir (19 Nisan 1586) günü diğer iki top da Tebriz halkının yardımıyla oluşturulan kale önlerindeki mevzilere yerleştirilmiş ve buradan duvarları dövmeye başlamıştı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 105). Osmanlılar da buna top ateşle karşılık verdi. Böylece tarafların birbirine ateş üstünlüğü kurmaya çalıştığı bir topçu muharebesi başlamıştı. Safevî topçular bir yandan surları döverken bir yandan da siperleri kaleyi yaklaştırmaya çalışan askerlere koruma sağlayan perdeleme ateşinde bulunmuş oluyorlardı. Şeyh Vefâî Mehmed'in ifadelerine göre iki taraf bazen sabahdan başlayıp gece vaktine kadar durmadan top düellosunda bulunuyorlar ve birbirleri üzerinde ateş üstünlüğü kurmaya çalışıyorlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 65).

Topçu muharebesinin ilk zamanlarında Safevîler kalenin birçok burcunu yerle bir etmeyi başarmışlardı. Bu da Safevî askerlerinin moralini yükselten bir etken olmuştu. Kale duvarlarının yıkıldığını gören askerler "hû, hû" zikriyle sevinç tezahüratlarında bulunuyorlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s.106). Osmanlılar ise topların surlarda açtığı gedikleri taş ve toprakla kapatmaya çalışıyorlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 157). Surlarda oluşan tahribatı tespit etmek için de gece gündüz kaleyi gezen birlikler çıkarılmaktaydı. Tebriz Kalesi'nin mimarı Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa devriye gezerek tahrip edilen yerleri tespit etmek ve onarmakla görevlendirilmiş, 200 tüfekçiden²⁹ oluşan bir birlikle kaleyi sık sık dolaşması emredilmişti (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 121). Devriyenin bir diğer görevi de düşmanın hangi noktalardan kaleye yaklaştığını saptayıp bu noktalara ek tüfek ve top mazgalları açmak ve topların yerleştirileceği pastiyenler (tabyalar) oluşturmaktı. Böylece gerekli noktalara daha fazla top yerleştirilmesi ve ateş yoğunluğunun istenilen yöne tevcih edilmesi sağlanmış oluyordu (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 108).

Safevî topçuları kalede büyük hasara yol açarken Osmanlılar buraları tamir edecek vakti bulabiliyorlardı. Zira Şeyh Vefâî Mehmed'in de bahsettiği üzere Safevîler toplarını bir gün ateşlendiklerinde ertesi üç dört gün ateş edemiyorlardı. Bunun sebebi topların ateşlendikten sonra aşırı ısınması ve geri ateşe hazır hâle gelmesi için epey bir müddet zaman geçmesiydi. Buradan anlaşılıyor ki Safevîler yalnızca büyük kuşatma topları kullanarak hata etmişlerdi. Zira bu durum ateş gücünün epey sınırlı kalmasına neden olmaktaydı. Buna karşılık Osmanlılar kalede daha seri atışlı 30-40 adet şahi ve darbzen topu bulundurmaktaydı³⁰ (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 127). Bu da ateş üstünlüğünün

²⁷ "...نصف برج از صدمه گلوله آن ریخته شده..." (Türkmen, 1390, s. 393).

²⁸ Kitapta Osmanlı Türkçesinden transkribe edilirken "Şam-ı Kazan" şeklinde yazılmış, doğrusu Şenb-i Gazan'dır.

²⁹ Şeyh Vefâî Mehmed tüfekçiler için "tüfeng-endâz" terimini kullanmaktadır.

³⁰ Şahi ismi Osmanlı silah teknolojisi çalışan askerî tarihçilerin genel kanısına göre büyük muhasara toplarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Nitekim şahi adı şaha özgü, şaha yaraşır anlamındadır. Buradan da şahın itibarına yaraşır büyük toplar kastedilmektedir. 16. ve 17. yüzyıllara ait verilere bakıldığında şahi toplarının nispeten hafif ve seri atışlı toplar için kullanıldığı görülmektedir. Bunu Okay Sütçüoğlu da dile getirmektedir (Sütçüoğlu, 2023, s.374-375). Buradan hareketle Şeyh Vefâî'nin "şahi" adıyla bahsettiği topların darbzen gibi

nasıl Osmanlılar lehine döndüğünü belirgin biçimde açıklıyordu. Bunun yanında Oruç Bey'in ifadesiyle Safevî ordusu Osmanlı topçusunun gücünden çekiniyordu (Bayat, 2014, s. 151-152). Bu gücün kaynağı da Safevî tarihçilerinden Rudi Matthee'nin dikkat çektiği üzere Osmanlıların ateşli silahları taktik düzeyde nasıl en verimli şekilde kullanacakları konusunda sahip oldukları bilgi ve tecrübeydi (Matthee, 2012, s. 111). Nitekim muharebede ateş yoğunluğunu istedikleri noktada yoğunlaştırabiliyorlar ve topları savaşın seyrine göre istedikleri yere kaydırabiliyorlardı. Bunlar Safevî topçusundan üstün oldukları noktalardı.

Savaş sırasında bazı Kızılbaş emirleri de Safevî topçusunun yetersizliğine şahit olarak rahatsızlıklarını dile getirmekteydi. Şeyh Vefayi Mehmed'in ifadelerine göre kuşatmayı idare eden komutanlardan Tokmak Han beş aydan beri kalenin topla dövülmesine rağmen kalede kalıcı bir hasar bırakılmadığını görünce topçuların başındaki emiri azarlamıştı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 158). Dahası Osmanlılar Safevîlerin birkaç adetle sınırlı olan topuna da göz dikmişlerdi. Kaleden huruç eden bir Osmanlı birliği topların bulunduğu siperleri basıp Safevî askerlerini tüfek ateşiyle kovmuşlar ve Kelle Güş denilen topu urganlarla çekerek kaleye kaçırmışlardı (Türkmen, 1390, s. 392-393).

Safevîler top sayısını artırabilmek için kuşatma sahasına geçici bir top dökümhanesi kurmuşlar, Topçubaşı³¹ Murad Bey'i de top dökümüyle görevlendirmişlerdi (Türkmen, 1390, s. 391). Ancak Murad Bey kışın yapılan kuşatmada hava koşullarını fazla dikkate almamış ve bu sebeple döküm işlemi sırasında bir talihsizlik yaşanmıştı. Zira soğuk hava namli kalıplarının rutubetli kalmasına neden olmuş ve erimiş bakır nemli kalıba dökülünce dökümhanede patlama meydana gelmişti. Kalıbın infilak etmesiyle etrafa saçılan kızgın bakır birçok askerin yaralanmasına sebep olmuş ve 2 aydır beklenen kuşatma topunun üretimi gecikmişti (Türkmen, 1390, s. 393). Olayın ardından Murad Bey görevinden alınmış yerine Topçubaşı Berhürdar Bey³² getirilmişti. İstenilen top onun çabalarıyla 40-50 günde dökülmüş ve Safevî topçusunun hizmetine sunulmuştu. Yeni dökülen top Safevîlerin diğer toplarından çok daha cüsseli ve 25 men (150 kg) ağırlıkla güller atabilecek büyüklükteydi. Top Hamza Mirza'nın bulunduğu Hasan Padişah Camii yönündeki mevzilere getirilmiş ve buradan kaleyi dövmeye başlamıştı (Türkmen, 1390, s. 393). Ancak buradan anlaşılıyor ki kuşatma sahasında görülüyor ki Safevîlerin kuşatma sahasında üretebildikleri top sayısı yalnızca birdi ve hâlen Osmanlılardan daha büyük toplar yaparak onlara üstün geleceklerini umuyorlardı. Hâlbuki Osmanlılar daha fazla

hafif toplar olduğu düşünülebilir (Şeyh Vefayi Mehmed, 2019, s.127). Zira büyük muhasara toplarının oldukça ağır ve atış hızı düşük silahlar olması bakımından kale savunmasında kullanılmaları pek mantıklı durmamaktadır. Bu silahlar ağırlıklarından ötürü ateşlendiği zaman kaleye zarar verebilir. Bu sebeplerle Tebriz savunmasında kullanılan şahiler Stüçüoğlu'nun bahsettiği üzere hafif silahlar olmalıdır.

³¹ Topçubaşı, Safevî ordusunda "minbaşı" ve "yüzbaşı" adlı zabitler altında teşkilatlanan topçu neferlerinin genel komutanıydı. Devletin daimi ordusunun bir mensubu olduğundan hazineden "mevacib" denilen maaş alır ve taşrada "tiyül" denilen araziler de gelir getirmesi açısından kendilerine tahsis edilebilirdi (Mirza Semia, 1378, s. 13-14).

³² Berhürdar Bey Tebriz kuşatması sırasında top dökümündeki becerisini ispatlamış, Safevî topçuluğuna sağladığı katkılar nedeniyle devletin güvenini kazanıp Şah Abbas zamanında topçubaşı olarak birçok savaşa katılmaya devam etmiştir. Nitekim Berhürdar Bey'in Şah Abbas'ın Kafkaslar ve Azerbaycan'daki Osmanlı kalelerini almak üzere başlattığı savaşa katıldığı ve Gence Kalesi ile Urmiye'deki Dim Dim Kalesi kuşatmalarında yer aldığı görülmektedir. Kendisi bu kuşatmalarda ltop dökümünün başında bulunmuş ve Safevîlerin "balayemez" dedikleri büyük muhasara topları döktürmüştür (Felahi & Rahimi, 1394, s. 71).

sayıda ve darben gibi daha seri atışlı toplarıyla Safevî topçusuna gerekli cevabı vermekten geri durmuyorlardı.

Kuşatma Kuleleri ve Hâkim Noktalar

Safevîler kuşatma sırasında savunmaya karşı ateş üstünlüğü kurabilmek için uyguladıkları yöntemlerden biri de kuşatma kuleleri yapmak ve buralara yerleştirdikleri tüfekçilerle kaleyi tepeden ateş altına almaktı. Bu amaçla sekiz kuşatma kulesi yapıp içine 4000 tüfekçi yerleştirmişler, kulelerin üzerine tüfekçilerin ateş edebilecekleri delikler açmışlardı. Bunlar kaleye yaklaştığında tüfekçiler ateşe başlayacak ve düşmanın başını kaldıramamasına böylece toplarını ateşleyememesine yol açacaklardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 70, 73, 77).

Oruç Bey'in aktardığına göre Safevîler kulelerle saldırmaya karar verdiklerinde babası Bayat Sultan Ali Bey de saldırı kuvvetleri arasında 600 kişilik bir birliğin başında bulunuyordu. Kuleler Osmanlı askerlerinin ateş açması durumuna karşılık üzerine kum torbaları asılarak koruma altına alınmıştı. Kaleye yaklaştırılırken düşman tarafından erken fark edilmemesi için gece vakti harekete geçilmiş ve tekerlerin etrafı ses çıkarmasın diye pamukla kaplamıştı. Tekerlerin aksı da iyice yağlamıştı. Askerler gece görünmesin diye tüfeklerinin yanan fitillerini dahi gizlemeye çalışmışlardı. Ancak alınan tüm bu önlemlere rağmen Osmanlılar, her gün çıkardıkları devriyeler sayesinde olacak ki kuleleri fark etmişler ve üzerlerine kurşun yağdırmaya başlamışlardı. 700 kişilik bir Osmanlı birliği de kaleden huruç ederek kulelerden birine saldırmışlar ve üzerine nefit dökerek yakmışlardı. Kulenin içinde yananlar arasında Oruç Bey'in babası da yer almaktaydı. Oruç Bey bu üzüntüyle bahsettiği olayda Osmanlıların babasının başını kesip mızrağa taktıklarına da şahit olmuştu (Bayat, 2014, s. 158-159).

Safevîler kaleyi tepeden ateş altına alabilmek için yüksek binalar ve cami kubbeleri ile minareleri de birer mevzi olarak kullanmışlardı. Bu tür yerlere tüfekçiler yerleştirmişler bunlar da kaledekileri taciz ateşiyle başlarını kaldıramayacak hâle getirmeye çalışmışlardı. Böylece aşağıda siper kazarak kaleye ilerlemeye çalışan askerlerin daha rahat çalışmaları sağlanıyordu. Safevîlerin kullandıkları bu tür yerlere Hasan Padişah Camii örnek verilebilir (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 72,117). Zira mezkûr caminin tepesine çıkan Safevî tüfekçileri kaleyi buradan sürekli ateş altında tutmuşlar caminin minaresi de bir gözetleme kulesi olarak kullanılmıştır. Osmanlı askerlerinin kale içindeki hareketleri buradan devamlı izlenmiş ve kaleden ne zaman huruç edecekleri siperlerdeki askerlere haber verilmiştir. (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 73). Böylece Safevî askerlerinin düşmanın olası huruç ve baskınlarına karşı hazırlıklı olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Huruç ve Baskınlar

Safevîler farklı yöntemlerle kaleyi almaya çalışırken Osmanlılar da rakiplerinin her türlü hamlesini boşa çıkarmak için kaleden huruç edip Safevî kuvvetlerinin üzerine saldırıyorlardı. Baskın niteliğinde olan huruç harekâtlarında temel amaç, siperlerde yer alan Safevî askerlerini gafil avlamak ve zayıt verdirerek savaş azimini kırmaktı. Bunun yanında kuşatma uzadıkça yiyecek sıkıntısı çeken Osmanlı askerleri besin ihtiyacını baskından elde etmeye çalışıyorlardı. Cafer Paşa kitleği önlemek için kaleye civardan

5000-6000 civarı koyun getirilmesini emretmiş ancak Safevîler yardıma el koyunca yiyecek sorunu çözülemeden kalmıştı. Kaleye yiyecek ulaştırılamayınca askerler atlarını kesip yemek zorunda kalmış, ekme ve buğday bittiği için de birkaç ay sadece at eti ve yağıyla beslenerek açlığını gidermeye çalışmışlardı. Arpa ekmeği, yağ, şeker ve bal ile yaralıların tedavisinde kullanılan yumurta iyice pahalalmış ve bulunmaz hâle gelmişti (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 96,136). Bunun üzerine bir de Van tarafından beklenen yiyecek yardımının gönderilemeyeceği duyulunca asker arasında huzursuzluk baş göstermeye başlamıştı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 105).

Yiyecek kıtlığında çözüm huruç harekâtlarındaydı. Siperlere yapılan baskınlarda öldürülen Safevî askerlerinin yanında mevzilerden toplanan ganimetin başında buğday gibi yiyecek maddeleri ve atlar geliyordu. Askerlerin temel ihtiyaçlarından biri de kuşatmanın kış mevsiminde yaşanmasından dolayı sıklıkla gereksinim duyulan odun ve her türlü ahşap malzemeden oluşan yakacak maddelerdi. Bu sebeple Osmanlılar huruç sırasında evlere giriyorlar ve yakacak namına ne bulurlarsa kaleye taşımaya özen gösteriyorlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 100,131,142,144).

Huruç harekâtlarını icra eden sınıflar yeniçeri ve silahtar alaylarından oluşan tecrübeli askerlerdi. Bunlar huruç etmeden önce burçlarda yer alan toplar ateşlenmeye hazır hâle getirilir tüfekçiler mevzilerine girip ateş emri beklerlerdi. Askerler huruç edince de top ve tüfekler hep birlikte ateşlenir ve düşmanın saldırı başlamadan sersemlemesi ve korkuya kapılarak karşılık veremez hâle gelmesi sağlanırdı (Peçevî, 1982, s. 95; Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 92). Bazı huruç harekâtlarında askerler yanlarında darbzen topları da götürürler bunlarla karşı hücumla geçen Safevî askerlerini dağıtıp kale etrafında kurulan tahkimatlara zarar verirlerdi. Baskınlardan birinde Osmanlı kuvvetleri 12 darbzen topuyla beraber kaleden çıkmışlar ve Hasan Padişah Camii önünde toplanan Safevî kuvvetlerini bombardımana tutarak bölgedeki tahkimatları yerle bir etmişlerdi. Bu tür hücumlarla Safevîler tahkimatlarını yeniden inşa etmek zorunda kalıyorlardı ve bunun için fazladan mesai harcayıp zaman kaybetmiş oluyorlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 62). 24 Zilkade (18 Kasım 1585) günü yapılan huruç hareketlerinden birinde yine aynı senaryo yaşanmış, bu kez saldırıda bulunan yeniçeriler ve tüfekçiler Safevî askerlerini Emir Han Sarayı'nın bulunduğu yere kadar kovalamışlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 67-69). Benzeri baskınlar kuşatma boyunca tekrarlanmış neticede Safevîler hem asker kaybına uğrayarak hem de kale etrafında kurdukları tahkimatları yeniden inşa etmek zorunda kalarak bir aşama kat edemedikleri yerde kalmışlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 74).

Huruç harekâtlarının bir amacı da surlara zarar veren topların susturulmasıydı. Bu sebeple toplar ele geçirilip kaleye taşınabiliyordu. Safevîlerin "Küpeli İmirza" dedikleri top Osmanlıların gizli bir huruç harekâtı sırasında ele geçirilmiş ve kaleye götürülmüştü. Söz konusu harekâta kaleden huruç eden Osmanlı askerleri farklı kollara ayrılarak toplan bulunduğu bölgeye ilerlemiş, kaledeki Osmanlı topçusu huruç eden askere destek ateşinde bulunmuştu. Topçu desteğini arkasına alan Osmanlı askerleri önlerine çıkan Safevî askerlerini geriye atmış ve Küpeli İmirza denilen topu halatlara bağlayarak "Allah, Allah" nidalarıyla kaleye çekmişlerdi. Bir kol bu işle ilgilenirken diğer kollar civarda bulunan evlere girip mevzi almışlar ve topu kurtarmaya gelen Safevî askerlerini tüfekte

açtıkları yayılım ateşiyle geri çekilmeye zorlamışlardı. Büyük topun kaleye götürülmesi Safevî kuvvetlerinde çok etkisi yarattı. Topun muhafazasından sorumlu Ali Han adlı Safevî emiri Osmanlı askerleriyle çatışmaya girse de bir başarı sağlayamadı ve kendisine isabet eden bir tüfek kurşunuyla öldü (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 102-103). Osmanlılar kaçırdıkları topu bir kundağa oturtmuşlar bu sayede daha kolay şekilde taşıyıp Safevîlerin kuşatma siperlerine yakın bir bölgeye inşa ettikleri pastiyana yerleştirmişlerdi. Böylece düşmandan aldıkları silahı yine düşmana karşı kullanmışlardı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 104-105).

Huruç harekâtlarının bir diğer amacı da kuşatma birliklerini takviyeye gelen düşman birliklerini pusuya düşürüp yok etmektir. Nitekim 25 Rebiyülahir (15 Nisan 1586) günü yeniçeriler kaleden huruç edip Acısu Nehri dolaylarında harap hâldeki evlere girip mevzi almışlar Sufiyan'dan gelen Safevî takviye kuvvetini pusuya düşürüp geri çekilmeye zorlamışlardı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 109). Görülüyor ki huruç harekâtları Safevîlerin takviye alamamalarına ve kuşatma kuvvetlerinin sayıca yetersiz kalmasında etkiliydi.

Sinir Harbi ve Propaganda

Kuşatma harbine özgü yukarıda bahsedilen taktiklerin yanında iki taraf da askerlerinin moral seviyesini yüksek tutmak veya düşman üzerinde psikolojik baskı oluşturmak amacıyla çeşitli eylemlerde bulunuyorlardı. Askerin moralini yüksek tutmak için şenlikler düzenlendiği oluyordu. Zilhiccenin 10. gecesini (3-4 Aralık 1585 günlerini bağlayan gece) bayram olduğu için Cafer Paşa askerlerine şenlikler düzenlemelerini emretmiş olması ve kalenin her yerinde geceleyin mumlar yakılıp top ve tüfeklerin bir ağızdan ateşlenmesi buna örnek hadiselerden biriydi. Bahsedilen kutlamada Osmanlı askerlerinin top ve tüfeklerini aynı anda ateşlemeleri düşman üzerinde korku yaratma gayesi taşıyordu. O gece kaleden açılan ateş 200 Safevî askerinin ölümüne sebep olmuş ve düşman askerleri panikle buldukları siperleri terk ederek şehrin sokaklarında kaybolmuşlardı (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 75).

Psikolojik harp yöntemlerini Safevîler de uyguluyorlardı. Siperlerde bulunan Safevî askerleri surlarda nöbet tutan Osmanlı askerlerine yüksek sesle, civar bölgelerden sürekli takviye aldıklarını ve sayılarının giderek arttığını söyleyerek düşmanı yıldırmaya yönelik bir propaganda faaliyeti yürütüyorlardı. Kaledekileri bir an önce teslim olmaya davet ediyorlar aksi takdirde hepsinin yakında helak olacağı tehdidinde bulunuyorlardı. Kuşatmanın devam ettiği bir gün Hamza Mirza'nın kuşatma alanına 40.000 asker getirdiği Osmanlılara duyurulmuş bu sayede kıtlığın had safhaya çıktığı Osmanlı tarafında daha derin bir endişe ve huzursuzluk yaratılmak istenmişti (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 149). Kuşatma 11. ayına girerken Osmanlılar arasında iâşe meselesi son raddeye ulaşınca bundan haberdar olan Safevîler kale önlerindeki siperlerde askerlere içi türlü meyve, pilav ve büryan dolu kâseler dağıtarak askerlerin bunları düşmanın göreceği şekilde yemelerini emretmişler ve rakibin sınırlarını iyice bozmak ve yıldırma istemişlerdi. (Şeyh Vefâyî Mehmed, 2019, s. 159).

Genel Taarruz

Kuşatmalarda genellikle topçunun surlarda açtığı gediklerden taarruz edilip kaleye girilmeye çalışılırken Tebriz Kuşatması'nda Safevî toplarının yetersizliğinden dolayı kalede taarruza müsait bir gedik açılmamış bu nedenle askerler surları merdivenlerle aşmak istemişlerdi. Bu maksatla kaleye birkaç genel taarruz girişiminde bulunmuşlar, ilk genel taarruz girişimleri de Rebiyülahirin 25. günü (15 Nisan 1586) gerçekleşmişti. Saldırılarda kalenin dört bir yanından hücumla geçen askerler ellerindeki uzun merdivenleri duvara dayarken arkadan gelenler merdivenlerden surları tırmanacaklardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 112).

İlk saldırı Osmanlıların yoğun topçu ve tüfekçi ateşiyle karşılaşınca başarısız olmuştu. Safevîler bunun üzerine şanslarını Rebiyülahir'in 28. gecesi (18-19 Nisan 1586) tekrar denemek istediler. Karacadağlı aşiretine mensup askerlerin icra ettiği saldırıda önceden dört bir yana meşaleler yakılması ve minarelerle evlerin damları üzerine ateşler yakılarak kaledakilere olduğundan daha kalabalık bir ordu görüntüsü verilmek istenmişti. Sonrasında ise kerrenay³³, nakkare³⁴ ve kösler çalınarak birliklere saldırı emri verilmiş, Safevî askerleri öncekinde olduğu gibi ellerindeki merdivenleri surlara dayayıp tırmanmaya yeltenmişlerdi. Osmanlı askerlerinin buna cevabı ise öncekinde olduğu gibi sert olmuş, Safevî askerlerinin üzerine patlayıcı bir silah olan humbaralar³⁵ atarak düşmana ağır zayıat vermişlerdi. Safevîler bu taarruzdan da elleri boş dönmüşler ve binden fazla kayıp vermişlerdi (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 113-115).

Osmanlıların Safevî hücumlarını sert bir direnişle geri savuşturabilmelerindeki temel sebep sürekli tetikte olmalarıydı. Bunu da geceleri surlarda devamlı devriye gezen askerlere borçlulardı. Geceleri diğer askerler istirahat ederken bunlar kalenin bütün kısımlarını gezerek saldırının gerçekleştiği anda ellerindeki zurna ve nefirleri çalıp silah arkadaşlarını uyandırıyorlar ve mevzilere girip düşmanı beklemelerini sağlıyorlardı. Devriye gezenlerin diğer görevi de hangi bölgelerde asker sayısı azsa oraya ilave gücün kaydırılmasını temin etmekte. Bu sayede istenilen yerde daha sert bir direnişin ortaya konması mümkün oluyordu (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 108).

Safevîler sert direnişe rağmen saldırılarını yinelemekten vazgeçmemişlerdi. Nitekim Cemaziyülevvelin 12. ve 13. günleri (17-18 Mayıs 1586) yine geniş çaplı taarruzlar icra edildi. 12. gün yapılan taarruzda Safevîler 3000'den fazla merdiven kullanarak surlar üzerine çıkmaya çalıştılar. Bunun yanında içine ikişer adamın girebileceği sandıklar hazırlayarak bunların güvenle surların dibine kadar yaklaşmaları sağlandı. Sandıkların içinde ellerindeki kazmalarla duran askerler duvarda bir geçit oluşturmaya çalışmışlardı.

³³ Savaşlarda kullanılan zurnadan büyük ve oldukça uzun üfleme bir çalgıdır (Dihhoda, 1988, XII, s. 18293).

³⁴ Birbirine bağlı iki küçük davuldan oluşan vurmali bir çalgı türüdür (Dihhoda, 1988, XIV, s. 22650).

³⁵ Şeyh Vefâî'nin eserinde "kumbara" şeklinde geçmektedir. Safevî kaynaklarında da genelde "kunbara" (قنباره) olarak zikredildiği görülmektedir (Şamlu, 1371, s. 365; Anonim, Kadri, 1384, s.38). Daha sonra "humbara" adı yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Humbaralar demir, tunç, seramik veya cam güller olup içi saçma benzeri demir bilyeler ve barutla doluydu. Ağzında barutu patlatmaya yarayan bir fitil bulunmaktaydı. Hedefe atılmadan önce fitil yakılır, ateş güllenin içindeki barutla temas edince patlardı. Böylece içindeki demir parçaları da etrafa saçılarak birçok askerin ölümüne sebep olurdu. Bu sayede kalabalık ve yanaşık düzende duran düşman saflarına karşı imha gücü yüksek bir silahtı (Eralp, 1993, s. 137; Uzunçarşılı, 1988, s. 117; Sütçüoğlu, 2023, s. 278-279).

Ancak bu yöntemden de bir sonuç elde edilemedi. Zira sandıklar ateşe verilmiş Şeyh Vefâî'nin deyimiyle içindeki askerler için bir tabuta dönüşmüşlerdi (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 119-120).

Cemaziyülevvel 13. günü (18 Mayıs 1586'da) yapılan saldırıda da yine farklı bir yöntem denenmiş ve merdivenleri tırmanmayı bekleyen askerleri korumak için büyük tahtadan kalkanlar hazırlanmıştı. Bu maksatla saldırıda 1200 merdiven, 3000'den fazla da kalkan kullanılmıştı. Fakat Osmanlı askerleri savunmada etkili bir silah olan humbaralarla karşılık vererek Safevîlere ağır zayıt verdirmişlerdi. Bunun yanında nef t yağına bulanmış bezden toplar yapmışlar ve bunları içi suyla dolu hendeğin içine atmışlardı. Neft hendekteki suyla birleşince harlanmış ve hendekte merdivenleri tırmanmayı bekleyen Safevî askerlerinin yanmasına sebep olmuştu. Safevîlerin yere çaktıkları ahşap kalkanlar da böylece kül olmuştu. Osmanlılar düşmanın kayıplarını artırmak için toplardan birbirine zincirle bağlı güller atıyorlardı. Bunlar Şeyh Vefâî'nin tabiriyle birkaç Safevî askerlerine birden dolanıp öldürebiliyordu. Yine Vefâî'nin tasvirlerine göre hendek Safevî askerlerinin kanıyla dolmuş, "...lâlezâra dönmüş idi." ve manzara bir salhaneyi andırıyordu (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 124). Osmanlılar tetikte olmaları, düşmandan üstün ateş güçleri, patlayıcı ve kitle imha yeteneği yüksek mühimmat kullanmaları sayesinde bir saldırıyı daha başarıyla bertaraf etmişlerdi (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 121-124).

Safevîler başarısız taarruz girişimlerinde fazla zayıt vermeleri ve Hamza Mirza'nın Türkmen-Tekelü güçleriyle çarpışmak üzere kuşatma sahasını terk etmesi üzerine saldırılara bir süre ara vermişlerdi. Hamza Mirza Türkmen-Tekelü isyanını bastırıp Kazvin'den 10.000 civarında takviye kuvvetle Tebriz'e dönünce saldırılar kaldığı yerden devam etti. Onun dönüşü Tebriz'i kuşatan birliklere moral vermiş olsa da bu etki fazla uzun sürmedi. Zira çok geçmeden Ferhad Paşa'nın kaleye yardım getirdiği haberi alınmış Hamza Mirza da Osmanlılar gelmeden Tebriz'i bir an evvel ele geçirmek üzere kaleye yeni bir saldırı yapılmasını emretmişti (Türkmen, 1390, s. 422). Bunun üzerine Safevî askerleri daha öncekilerde olduğu gibi ellerinde büyük merdivenlerle kaleye hücum ettiler. 6 gün süren aralıksız taarruzda Osmanlılar yoğun bir top ve tüfek ateşiyle mukabelede bulunmuşlar ve baruttan çıkan duman havayı karartmıştı. Safevîler saldırıda çok fazla sayıda kayıp vermişler ve ölen askerlerin sayısı 6000'i geçmişti. İskender Bey'in ifadelerine göre cesetler üstü üste yığılarak kale önündeki hendekleri doldürmüştü. Tüfek kurşunlarına hedef olmayanlar merdivenlerden surlara tırmansalar dahi bu kez surlarda kendilerini bekleyen Osmanlı askerlerinin "matrak ve bozdoğan"³⁶ türü silahlarıyla darbeler alarak öldürülmüşlerdi. Safevîler kayıpların giderek artması nedeniyle sonunda saldırıya son vermişler ve başarısız olduklarını kabul ederek geri

³⁶ "مطراق و بوزدقان" (Türkmen, 1390, s.423). Matrak Osmanlı'da yakın dövüş silahlarının kullanımının gelişmesi için oynanan bir oyundu. Adını sporcuların oyun sırasında silah yerine kullandıkları değneklerden almaktaydı. Matrak şimşir ağacından yapılan ağır bir değnekti (Matrakçı Nasûh, 2019, s. 10-11). Fakat İskender Bey'in yazdıklarına göre bir savaşta bir silah olarak da kullanılmaktaydı. Burada geçen "bozdoğan" ise bir topuz çeşidi olup Matrakçı Nasûh'un *Tuhfetü'l-Guzât* adlı eserinde "beş yapraklı bozdoğan" şeklinde tarif edilmektedir (Matrakçı Nasûh, 2019, s. 25,65). Sözü edilen eserde geçen ifadelerden bozdoğanın ucunda beş kanattan oluşan demir bir başa sahip olduğu ve Farsçada "şeşper" olarak tabir edilen altı kanatlı topuz türüne benzediği anlaşılmaktadır (Eralp, 1993, s. 47).

çekilme kararı almışlardı (Bayat, 2014, s. 157-158; Türkmen, 1390, s. 423).

Kuşatma Kuvvetlerinin Yetersizliği

Safevî ordusunun yenilgi sebepleri irdelendiğinde ilk faktörün kuşatma kuvvetlerinin yetersizliği olduğu görülmektedir. Zira kuşatma başlarken Safevî kuvvetlerinin mevcudu her ne kadar Şeyh Vefâî tarafından 60.000 olarak verilse de gerçek sayının bundan çok daha az olduğu düşünülebilir. (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 148). Zira İskender Bey ve Oruç Bey Tebriz önlerine gelen Safevî ordusunun mevcudunu 10.000-12.000 civarında vermektedir (Bayat, 2014, s. 148-149; Türkmen, 1390, s. 381). Dahası Safevîlerin başarısız taarruz girişimleri, Osmanlı ordusunun ateş gücü ve kaleden yapılan huruç harekâtlarıyla devamlı kayıp vermeleri ordunun sayısının giderek azalmasına ve buna bağlı olarak kuşatmanın selametinin tehlikeye düşmesine sebep olmuştur. Bu gidişatı tersine çevirmek için ordunun takviye edilmesi zorunluluğu hâsıl olmuş bu maksatla Kirman, Sistan, Şiraz, Kum, Kaşan, İsfahan, Hemedan, Kazvin ve Esterabad'a haberciler gönderilip buralardan asker toplanması emredilmiştir. Ancak Türkmen aşiretlerinin merkezî hükûmeti tanımaz bir tavır takınmaları nedeniyle takviye istenilen düzeyde olmamıştır. Orduya iltihak eden tek kuvvet genelde Tebriz'e yakın bölgelerde yaşayan ve Osmanlı egemenliği ile dirliklerini kaybetme endişesi duyan Türkmen aşiretlerinden gelmiştir. Bunlardan biri Tebriz'e yakın Serav, Erdebil, Gence, Karabağ, Berde, Karacadağ vilayetlerinde dirlikleri bulunan Ustaclu aşiretiydi. Bunlar arasında yalnızca Karacadağ'dan okçu (tîr-endâz) ve tüfekçi (tüfeng-endâz) olmak üzere 3000 asker gelmiştir (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 117).

Şeyh Vefâî Mehmed orduya sonradan katılanların sayısını 40.000 olarak söylese de bu rakamın mübalağalı olduğu ve düşmanı kalabalık göstererek Tebriz'deki Osmanlı direnişine destansı bir mahiyet kazandırma amacını taşıdığı anlaşılmaktadır (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 62). Şeyh Vefâî'nin kuşatma alanına 40.000'den ziyade bir kuvvetin daha geldiğini söylemesi de rakamları abartılı bir şekilde vermeye devam ettiğinin bir göstergesidir (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 72). Hâlbuki Safevîler böylesi kalabalık kuvvetleri cepheye sevk edecek güçlü bir idari ve askerî yapıya sahip değillerdi. Yine de buradan çıkarılması gereken sonuç Safevîlerin ellerinden geldiğince kuşatma birliklerini takviye etmeye çalıştıkları fakat bunda yetersiz kaldıklarıdır.

Safevî Ordusunda Dağılıma

Safevî ordusunun Tebriz Seferi'nin başından beri mevcut konusunda sıkıntı yaşadığı ve eksiklerini iyi takviye edemediği açıktır. Bunun temel nedeni Osmanlı ordusunun Tebriz'i zaptından önce şehirde Türkmen aşiretinin Emir Han liderliğinde başlattığı isyandır. Emir Han, isyan sırasında Safevî Devleti'ne bağlı kuvvetlerle çatışmaya girmiş ve kendisini korumak için şehirde kendi adıyla anılacak olan bir kale inşa etmiştir (Henaçi & Serdrud, 1385, s. 40). Emir Han'ın başlattığı isyana daha sonra damadı Veli Han'ın önderlik ettiği Tekelü aşireti de destek vermiştir. Bu iki aşiretin isyanı ile beraber onlara rakip Ustaclu aşireti de devlet nezdindeki konumunu güçlendirmiş ve merkezî hükûmetin güvenini kazanarak siyasî açıdan dönemin en güçlü aşireti hâline gelmiştir. O sıralar merkezî hükûmetin başını çeken Şah Muhammed ve oğlu Hamza Mirza, Ustacluların desteğini alarak isyanı bastırılmış ve Emir Han katledilmiştir. Bu olayın ardından aşiretler arası

husumet daha da derinleşmiş, Türkmen ve Tekelüler, Emir Han'ın ölümüne neden olup dirliklerine el koyan Ustaclular ve müttetikleri Şamlulardan intikam almak istemişlerdir. Bu amaçla Safevî ordusu Tebriz'i kuşattığı sırada şehir önlerine kadar gelmişler ve orduyu savaşın ortasında güç bir duruma düşürmüşlerdir (Türkmen, 1390, s. 394, 396, 403; Şamlu, 1371, s. 112; Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 86).

Türkmen ve Tekelü kuvvetleri Tebriz'e yaklaşınca orduda onları destekleyen askerler de kuşatmayı terk etmeye başlamış ve bazı emirler isyancılarla iş birliği içerisinde oldukları söylentilerinin yayılmasıyla can güvenlikleri için çareyi Osmanlılara sığınmakta bulmuşlardır. Muharrem'in 25. günü (16 Ocak 1586'da) Ustaclulardan Peykzade Ali Kulu Han adlı bir emir, korçubaşı mevkisinde bulunan Avşar Muhammed Kulu Bey'in isyancılarla gizlice iş birliği yaptığı söylentisini yaymış, bunun üzerine Muhammed Kulu Bey de yanına yeğeni Cabbar Kulu Bey'i alarak gece vakti gizlice Tebriz Kalesi'ne kaçmıştır (Bayat, 2014, s. 156; Türkmen, 1390, s. 393-394). Şeyh Vefâî'nin dediği üzere olay Osmanlı tarafında büyük bir sevinç yaratmış ve o gün kaleden tekbir sesleri yükselmiştir (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 78-79).

Muhammed Kulu Bey'in Osmanlılara sığınmasından sonra yerine Avşar Keçel Mustafa korçubaşılığa atanmış fakat o da kendi aşiretine bağlılığından dolayı orduyu terk ederek Osmanlılara sığınmıştır. Bu olaydan sonra Avşar aşiretine mensup askerler her gün gruplar hâlinde ordudan firar etmeye başlamıştır (Türkmen, 1390, s. 400). Kuşatmayı idare eden Hamza Mirza bu olaylar üzerine Tebriz'e kadar gelen isyancıları karşılamak üzere ordusunu bölmek zorunda kalmış ve Rebiyülevvel'in 14. günü (16 Mart 1586'da) kuşatma alanını terk edip komutayı Tokmak Han'a bırakmıştır (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 99). Bu da kuşatma birliklerinin zayıflamasına ve neticede kale etrafında oluşturulan tahkimatların boş kalmasına sebep olmuştur. Boşalan siperler de Tebriz ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden getirtilen milis kuvvetlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Hamza Mirza bunlara kendisi dönene kadar ablukayı sürdürmeleri ve Osmanlıları kaleden dışarı çıkarmamaları emrini vermiştir (Türkmen, 1390, s. 395). Ancak yaşanan gelişmelerden ötürü kuşatmanın hayli uzadığını ve başarısız olunacağını düşünen askerler orduyu terk etmeye devam etmiş, kuşatma uzadıkça Tebriz halkının malına el koymaya başlamışlardır. Halk da ümidini yitirerek savaştan desteğini çekmiş ve Safevî ordusuyla Tebriz halkı arasında oluşan husumet kuşatmanın seyrini olumsuz etkilemiştir (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 137-138).

20.000 kişilik bir kuvvetle Tebriz'e ilerleyen Tekelü ve Türkmen emirleri de Safer ayının ortalarında (Şubat 1586) Osmanlılara sığınan Muhammed Kulu Bey üzerinden Cafer Paşa'yla irtibata geçerek onun emrine göre hareket edeceklerini bildirmişlerdir (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 87-88). Cafer Paşa da isyancıların başkent Kazvin'e saldırmalarını emretmiştir. Türkmen-Tekelü kuvveti de kale önlerinde Safevî güçleriyle küçük çaplı bir çatışmadan sonra Tahmasb Mirza'yı kaçırarak Kazvin'e saldırıp onu burada tahta oturtmuşlardır. Osmanlıların isyancılarla ortak bir planı olduğu anlaşılan bu girişimin amacı Safevî Devleti içinde siyâhî karmaşa çıkarmak ve tahtta Osmanlı güdümünde bir hükümdarın bulunmasını sağlamaktır (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 89-91). Fakat Hamza Mirza buna izin vermemiş ve Çekçeki Yaylası denilen yerde asileri mağlup ederek isyanı bastırmıştı (Şamlu, 1371, s. 113; Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s.

93,141). Buna rağmen devletle isyancı aşiretler arasındaki ihtilaf onarılamayacak şekilde büyümüş ve bu da kuşatmanın seyrine ağır bir darbe indirmişti. Oruç Bey yaşanan hadiselerden dolayı Hamza Mirza'nın orduya ve Kızılbaş emirlere güveninin kalmadığından bahisle Tebriz Kuşatması'na devam etmeyi göze alamadığından söz etmektedir. Onun bu ifadeleri de kuşatmanın neden başarısız olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır (Bayat, 2014, s. 152).

Osmanlılar Hamza Mirza'nın kuşatma sahasını terk ettiğini Cemaziyülevvelin 18. günü (7 Mayıs 1586'da) öğrenmişlerdi. Mezkûr günde bir grup asker kaleden dışarı çıkıp iki Safevî askerini yakalamış ve bunları zorla konuşdurarak bahsedilen gelişmeden haberdar olmuşlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 126,158). Hamza Mirza'nın isyancılarla savaşmak için kuşatma alanını terk etmesi Osmanlı askerleri tarafından sahada kalan Safevî kuvvetlerinin püskürtülmesi adına bir fırsat sunmuştu. Osmanlı kuvvetleri bu amaçla hazırlanarak kaleden ansızın huruç etmişler ve mutat olduğu üzere yoğun bir top ve tüfek ateşi desteğiyle ilerleyerek Safevîlerin karargâh olarak kullandıkları Hasan Padişah Camisi'ne kadar ilerlemişlerdi. Buldukları tahkimatların dağıtıldığını gören Safevîler de askerlerinin deneyimsiz olması nedeniyle gerekli cevabı verememişler ve ağır kayıplar yaşamışlardı (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 93).

Osmanlı İmdat Kuvvetinin Yetiştirilmesi

Tebriz kuşatması 11. ayına girerken kaleyi savunan Osmanlı kuvvetleri artık bitkin durumdaydı. Zira Osmanlı garnizonu şehri savunurken birçok asker yaralanmış ve savaşacak gücü kalmamıştı. Peçevî'nin naklettiğine göre Kale Komutanı Cafer Paşa dahi bir göz rahatsızlığından dolayı ıstırap içinde yardımın gelmesini beklemekteydi (Peçevî, 1982, s. 95). Paşa yardım yolu gözleyen askerlerin moralini diri tutmak için dışarıdan bir haber almaya çalışıyor ve sürekli kaleden haberciler gönderip imdat kuvvetinin ne zaman geleceğiyle ilgili bilgi almaya çalışıyordu. Bu doğrultuda Van'da bekleyen Vezir Sinan Paşa ile casuslar vasıtasıyla daima irtibatla kalmaya, yardımın ne zaman gönderileceği konusunda bilgi edinmeye çabalıyordu (BOA, MD, 60, hk.685). Gönderilen habercilerin çoğu da yolları kesen Safevî askerleri tarafından yakalanıp öldürüldüğünden söz konusu girişimlerden de bir sonuç alınamıyordu. Ancak receb ayında (Haziran-Temmuz 1586) kaleye ulaşmayı başaran habercilerden biri beklenen müjdeyi vermiş, Ferhad Paşa'nın ordusuyla Tebriz'e gelmek üzere olduğunu duyurmuştu (Şeyh Vefâî Mehmed, 2019, s. 146-147).

Osmanlı ordusunun kaleye yardıma geldiğini haber alan Hamza Mirza şiddetli bir taarruz emri vermiş ancak Safevîler bu girişimden de başarısızlıkla ayrılmışlardı. Erzurum'da sefer hazırlıklarını tamamlayan Ferhad Paşa da Tebriz'e yaklaşınca Safevîlerin bütün ümitleri sona ermişti. Hamza Mirza bunun ardından Tebriz'in boşaltılmasına ve halkın Kazvin'e göç ettirilmesine karar verdi (Türkmen, 1390, s. 423). Oruç Bey'in aktardığına göre Osmanlılar her gün olduğu gibi taarruzu karşılamaya hazırlanırken kale önündeki derin sessizlikten şaşkına dönmüşler ve sonradan Safevî askerlerinin gece karanlığından yararlanarak şehri terk ettiklerini anlamışlardı (Bayat, 2014, s. 151-152).

Safevîlerin şehri terk etmelerinden sonra aylarca yolu gözlenen Ferhad Paşa'nın ordusu Tebriz'e ulaşmış ve kaleye bin yük aklık ve mebzul miktarda zahire bırakmıştı.

Kuşatmadan yorulan kuvvetler de sayısı 6000'e varan taze kuvvetlerle değiştirilmişti. Ferhad Paşa şehirde bir gün dinlendikten sonra yoluna devam etmiş ve Kumla denilen mevkiye gelerek burada Tebriz Kalesi'nin ön savunma hattını teşkil edecek olan yeni bir kalenin inşa edilmesini emretmişti (Türkmen, 1390, s. 424; Peçevî, 1982, s. 98; Kütükoğlu, 1962, s. 166). Cafer Paşa şehri 11 ay boyunca savunduğu için padişah tarafından ödüllendirilmiş ve kendisine iki hilat ile bir müzehhep kılıç ihсан edilmişti (BOA, MD, 62, hk.46).

Ferhad Paşa'nın Tebriz'e girdikten sonraki bir diğer adımı Şah Muhammed'e elçi yollayarak Safevîlerin Tebriz'e saldırılarını durdurmaları ve Osmanlıların bölgedeki hâkimiyetini kabul etmeleri teklifinde bulunmak oldu. Kızılbaş emirlerinden bazıları bu teklifi onur kırıcı bulsalar da iktidarın asıl sahibi olan Hamza Mirza, Kızılbaş aşiretleri arasındaki ihtilafı ve tek bir amaçta birleşemeyen bir ordunun mevcudiyetini göz önüne alarak teklifi makul görmüştü (Türkmen, 1390, s. 424; Harimi, 2010, s. 28). Hatta teminat olarak küçük oğlu Haydar Mirza'yı Osmanlılara rehin olarak verdi (BOA, MD, 62, hk.24; Kütükoğlu, 1962, s. 186-187). Hamza Mirza'nın Osmanlı teklifini kabul etmesinin nedenlerinden biri de Horasan'da bulunan Mürşid Kulu Han'ın, lalalığını yaptığı Şehzade Abbas Mirza'yı Herat'ta tahta oturtmasıyla başlayan yeni bir Kızılbaş isyanıyla daha ilgilenmek zorunda kalmasıydı (Şamlu, 1371, s. 112; Şeyh Vefâyi Mehmed, 2019, s. 125).

İsyanlar bununla da sınırlı kalmadı. Eski Korçubaşı Muhammed Kulu Bey'in oğlu Yusuf Han, babasının kuşatmada Osmanlılara iltica ettiği haberini alınca yönetiminden sorumlu olduğu Kirman'da isyan başlatmıştı (Şeyh Vefâyi Mehmed, 2019, s. 142). İsyan daha sonra etki alanını genişleterek Kirman'dan Yezd, Şiraz ve İsfahan'a sıçrayarak buralarda yaşayan Avşarların da katılacağı büyük bir kalkışmaya dönüşecekti. (Sarıçiçek, 2023) Bunlar karşısında devletin dayanağı olan Hamza Mirza'nın Türkmen-Tekelü isyancılarının tertip ettiği anlaşılabilir bir suikastla öldürülmesi devleti içinden çıkılmaz bir karmaşanın içerisine sürükleyecekti. Tüm bu gelişmeler Safevî topraklarında ancak Şah Abbas döneminde tam manasıyla bastırılabilir bir dizi isyana sahne olmuş ve Safevîler bu ortamda Tebriz Kalesi'nin alınması için gerekli önemi verememişlerdi (Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 83, 93; Türkmen, 2019, s. 6-8, 29-33).

Osmanlılar ise kaleyi elde tutabilmek için ahaliden boşalan şehri yeniden şenlendirmek ve halkın şehre dönmesini sağlamak amacıyla civara haber gönderildi (BOA, MD, 62, hk.14). Halkın dönüşünü hızlandırmak için kuşatmada Safevîlere yardım edenlerin affedilecekleri ve cezalandırılmayacaklarına yönelik teminat verildi (BOA, MD, 62, hk.18). Bu tür adımlar da şehirdeki Osmanlı garnizonu ile halkın arasının düzelmesine ve bölgenin uzun bir süre daha Osmanlıların elinde kalmasını sağlayan etkenlerden biri oldu. İşte tüm bu etkenlerden dolayı kalenin Safevîler tarafından geri alınması 18 yıl daha ertelendi ve ancak Şah Abbas tarafından 1603'te gerçekleştirilebildi (Farrokh, 2015, s. 86).

Sonuç

1585-1586 yılları arası gerçekleşen Tebriz Kuşatması, Safevî ordusunun muhasara harbine yönelik genel kaideleri yerine getirmekte zorlandığı ve yaşadığı bir dizi olumsuz siyasal olayla da birlikte başarısızlıkla ayrıldığı bir muharebedir. Safevî ordusunun muharebede yerine getiremediği başlıca kaidelerden biri kuşatmada düşmandan sayıca katbekat üstün bir orduya sahip olması gerekliliğidir. Nitekim muhasara harbinde ordunun kaleyi çepeçevre kuşatması ve her yönden giriş çıkışa engel olması için kalabalık bir mevcuda sahip olması şarttır. Tebriz Kuşatması'nda ise Kızılbaş emirleri arasındaki ihtilaf ve geçmişten kalan husumet orduya katılımın düşük kalmasına ve firarların yaşanmasına sebep olmuş ve zaten seferin başında yeterli bir düzeye sahip olmaya asker sayısını iyice azaltmıştır. Bu durum aynı zamanda askerler arasındaki motivasyonun başından itibaren düşük kalmasına ve kalenin zaptına yönelik bir amaç birliğinin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Asker mevcudiyetinin eksikliğinden dolayı Safevîler kuşatmada Tebriz halkından oluşturulan ve Karabağ bölgesinden getirilen milisleri kuşatma sahasına sürmüşler fakat bunlar da profesyonel askerlerden oluşan Osmanlı garnizonu karşısında pek bir etki gösterememiştir. Safevîlerin savaştan yenilgiyle ayrılmalarına sebep olan etkenlerden biri de budur.

Kuşatma harbi orduda uzmanlaşmış sınıfların varlığını da zorunlu kılmaktadır. Tebriz Kuşatması'ndaki Safevî ordusuna bakıldığında ise askerlerin kuşatma sanatı açısından tecrübeden yoksun bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bunun örnekleri kuşatma boyunca kendisini farklı olaylar üzerinden hissettirmiştir. Bu örneklerden biri kuşatma birliklerini koruyacak tahkimatların ve siperlerin hazırlanması aşamasında yaşanmıştır. Safevîler siperlerin oluşturulması esnasında önemli hususlardan biri olan tüm siper bölgelerinin kaleye eş zamanlı şekilde yaklaştırılması kuralına dikkat etmemişler ve Osmanlılar, diğerlerinden daha hızlı şekilde kaleye yaklaşan siper hatlarına başarılı baskınlar vererek birçok Safevî askerinin ölümüne ve esir alınmasına neden olmuşlardır. Bu da ordunun moralini olumsuz etkileyen faktörlerden biri olmuştur.

Safevî ordusunun kuşatma teknikleri konusundaki tecrübesizliğini ortaya koyan bir diğer gelişme lağım kazılması esnasında yaşanmıştır. Safevîler lağımları kuşatmada karargâh olarak kullanılan Hasan Padişah Camii (veya Medresesi) binasının altından kazmaya başlamışlardır. Bu da oldukça riskli bir hamledir. Zira Osmanlılar lağım yerlerini öğrendiklerinde Safevî lağımının bir ucundan girip diğer ucundan çıkarak karargâha kadar ulaşmışlar, bunun sonucunda ise Safevî komuta heyetinin canını tehlikeye atacak bir çatışma yaşanmıştır. Olay bir yandan da Safevîlerin aylarca zahmet çekip kazdıkları lağımın bir daha kullanılmamak üzere yerle bir edilmesiyle sonuçlanmış ve çekilen onca meşakkate rağmen bir sonuç alınamaması ordunun moralini etkileyen bir diğer vaka olmuştur.

Kuşatmada yaşanan vakalar Safevîlerin kuşatma topçuluğu alanındaki zaafalarını da gözler önüne sermektedir. Büyük muhasara topları zaten kuşatma başladıktan 3 ay sonra muharebe sahasına getirilebilmiş, bunlar da iyi tahkim edilmiş ve düşman saldırılarına açık mevzilere yerleştirilmiştir. Top dökerken hava koşullarına bağlı kazaların yaşanmış

olması da Safevîlerin top dökümündeki bilgi ve tecrübe eksiklerini bariz biçimde gösteren bir hadisedir. Bunun yanında Safevîler büyük kuşatma toplarıyla kalede ciddi hasarlar verebileceklerini düşünmüşler ve daha seri atışlı darbzen tipi topların kullanımına pek önem vermemişlerdir. Ancak kullandıkları silahlar günde ancak birkaç kez ateşlenebildiğinden Osmanlılar arada geçen sürede kalede oluşan hasarı tamir edecek vakte sahip olmuşlardır. Safevîler top sayısındaki eksiklerini daha büyük toplar kullanarak telafi etmeye çalışsalar da Osmanlılar daha küçük, seri atışlı ve daha fazla topla düşmana mukabele etmişler ve kuşatma boyunca ateş gücü üstünlüğünü ellerinde bulundurmışlardır. Bu sayede düşmanlarını kaleden uzak tutmayı da başarmışlardır.

Osmanlıların kuşatmadaki bir diğer başarısı da tabya denilen erken modern dönem kuşatma sanatına ait tahkimat modellerini savaşın gerekliliklerine göre iyi kullanabilme becerilerinden kaynaklanmaktadır. Zira Osmanlılar kuşatma süresince ateş yoğunluğunu nereye tevcih etmek istiyorlarsa oraya toplar yerleştirebilecekleri tabyalar kurmuşlar ve kalenin kapladığı alanı genişleterek düşmanın daha geriye atılmasını sağlamışlardır. Yeni kurulan tabyalar şehirde ikmal ve iase kaynaklarına ulaşma açısından da fayda sağlamıştır.

Safevîlerin kuşatma boyunca bir türlü aşamadıkları problemlerden biri de Osmanlıların devamlı ve başarılı surette icra ettikleri huruç harekâtlarına karşı gerekli tedbirleri alamamış olmalarıydı. Nitekim Osmanlılar kuşatmanın devam ettiği süre zarfında zaten yetersiz bir kuvvet tarafından tutulan Safevî siper ve tahkimatlarına ciddi zararlar vermişler düşmanın kale civarındaki birliklerine ağır kayıplar yaşatmışlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Agoston, G. (2017). *Osmanlıda ateşli silahlar ve askeri devrim tartışmaları* (K. Şakul, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Anonim, & Kadri. (1384). *Cengname-i Kişm ve Cerunname* (M. B. Vüsüki, A. Hayrendiş, Haz.). Merkez-i Pijuhuş-i Miras-ı Mektub.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2013). *Şah Abbas ve zamanı 1587-1629*. Berikan Yayınları.
- Bayat, O. B. (2014). *İlişkiler bir Şii/Katolik* (T. Gündüz, Çev.). Yeditepe Yayınları.
- Berâziş, E. H. (1392). *Revâbit-ı siyâsî-diplomatik-i İrân ve cihân der ahd-i Safeviyye*. Muessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri. (BOA). (n.d.). *Mühimme defteri* (MD), Numara 59 (M.1585/H.993).
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri. (BOA). (n.d.). *Mühimme defteri* (MD), Numara 60 (M.1585-1586/H.993-994).
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri. (BOA). (n.d.). *Mühimme defteri* (MD), Numara 62 (H.995-996/M.1587-1588).
- Della Valle, P. (1380). *Sefernâme-i Pietro Della Valle* (Cilt I-II, M. Bihfirûzî, Çev.). Neşr-i Katre.
- Dihhodâ, A. E. (1988). *Lugatnâme-i Dihhodâ* (Cilt VI, X, XI, XII, XIV). Muessese-i İntişârât ve Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- Eralp, T. N. (1993). *Tarih boyunca Türk toplumunda silâh kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan silahlar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Farrokh, K. (2015). The military campaigns of Shah Abbas I in Azerbaijan and the Caucasus 1603-1618. In U. Blasing, V. Arakelova, & M. Weinreich (Eds.), *Studies on Iran and the Caucasus* (pp. 65-80). Brill.
- Felâhi, E., & Rahimî, G. (1394). Erzyâbi-i saht ve karbord-i silâh-i âteşin der asr-ı Safevî. *Târîh-i İlm*, 13(1), 65-80.
- Harimi, R. İ. Ç. (2010). *Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence: Osmanlı İrân savaşları ve Gence'nin Fethi 1583-1590* (G. Karaağaç, A. Eskikurt, Haz.). Çamlıca Basım Yayın.
- Henaçi, P., & İbrâhîmî, E. (1385). Bâzhâni-i meydân-ı Sâhibâbâd ez rûy-i tesâvir-i Şarden ve Matrakçı ber esâs mutûn-i târîhî (ez Şeklgîrî ta Dovre-yi Safeviye). *Neşriye-i Hünerhâ-ı Zîbâ*, 25, 35-44.
- Kallek, C. (2004). Men. *TDV İslam ansiklopedisi* (Cilt XXIX, ss. 105-107). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kallek, C. (2007). Okka. *TDV İslam ansiklopedisi* (Cilt XXXIII, ss. 338-339). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, O. (1999). 1585 yılında Tebriz Seferi'ne çıkan Osmanlı ordusunun ikmal ve iaşesi. *Askeri Tarih Bülteni*, 46, 109-135.
- Ksenophon. (2022). *Anabasis: On binler'in dönüşü* (A. Çokona, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kütükoğlu, B. (1962). *Osmanlı – İrân siyâsî münâsebetleri* (Cilt I, 1578-1590). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Lemton, E. K. S. (1377). *Mâlik ve zâri der İrân*. Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Matrakçı Nasûh. (2019). *Tuhfetü'l-Guzât: Bir silahşörlük risalesi* (Ü. Karadeniz, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Matthee, R. (2012). *Persia in crisis: Safavid decline and the fall of Isfahan*. I.B.Tauris.
- Mirza Refia, M. R. b. H. (1385). *Düstûrû'l-mülûk-i Mirzâ Refiâ* (M. İ. Marçinkofski, Haz.; A. Kirdâbâdî, Çev.). Merkez-i Çâp ve İntişârât-ı Vezâret-i Umûr-i Hârîce.
- Mîrzâ Semia & M.Semi (1378). *Tezkîretü'l-mülûk* (S. M. Debirsiyâkî, Haz.). Muessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Mütercim Âsım Efendi. (2009). *Burhân-ı Katı* (M. Öztürk, D. Örs, Haz.). Türk Dil Kurumu.
- Özçelik, E. (2011). Acem serhaddinde Cafer Paşalar: Tebriz ve Şirvan eyaletlerinin muhafazası (1583-1591). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 18, 139-194.
- Parker, G. (2018). *Askeri devrim: Batı'nın yükselişinde askeri yenilikler 1500-1800* (T. Zorlu, Çev.). Küre Yayınları.
- Peçevî, İ. E. (1982). *Peçevi tarihi* (Cilt II, B. S. Baykal, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sarıççek, S. (2023). Safevîler döneminde İran'da yaşayan Avşarların siyasi tarihi üzerine. Y. Karadeniz & Ö. Özocak (Eds.), *Nadir Şah'ın mirası: 16. yüzyıldan bugüne İran'da ve Türkiye'de Avşarlar* (ss. 45-60) içinde. Selenge Yayınları.
- Sütçüoğlu, O. (2023). *Türk topçuluğunun ABC'si 14.-19. yüzyıl*. Ötüken Neşriyat.
- Şamlu, V. K. b. D. K. (1371). *Kıyasu'l-hâkânî* (Cilt I, S. S. Nasırî, Haz.). Sâzmân-ı Çâp u İntişârât-ı Vizâret-i Ferheng u İrşâd-ı İslâmî.
- Şeyh Vefâyî Mehmed. (2019). *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis* (E. Afyoncu, Haz.). Yeditepe Yayınevi.
- Türkmen, İ. B. (1390). *Târîh-i Âlem-ârâ-ı Abbâsî* (Cilt I-II, F. Murâdî, Haz.). Muessese-i İntişârât-ı Nigâh.
- Türkmen, İ. B. M. (2019). *Târîh-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî* (Cilt I-IV, A. Genceli, Çev.; İ. Aka, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti teşkilatından Kapıkulu Ocakları* (Cilt II). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yuvalı, A. (1996). Gazân Han. *TDV İslâm ansiklopedisi* (Cilt XIII, ss. 429-431). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Zeyrek, Y. (2001). Tarih-i Osman Paşa: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya fetihleri (H. 986-988/M. 1578-1580) ve Tebriz'in Fethi (H.993/M. 1585). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Extended Summary

Throughout history, sieges have been one of the most sophisticated battle types that include many military techniques and methods such as castle architecture, fortification, artillery, and sapping. For this reason, a war history researcher studying any siege battle can encounter rich examples in the mentioned areas. In this context, it is possible to evaluate the Siege of Tabriz, which took place between the Safavids and Ottomans between 1585 and 1586. In this study, the military methods applied in the siege in question were mentioned, and through these, the ability and shortcomings of the Safavid army in siege warfare were tried to be analyzed. While doing this, references such as chronicles and ghazawatnamehs about the siege were used.

The Siege of Tabriz was a battle in which the Safavid army had difficulty fulfilling the general rules of siege warfare and failed due to a series of negative political events. One of the first rules that the Safavid army could not fulfill in battle was that it had to have an army that was superior in number to the enemy during the siege. As a matter of fact, in a siege war, the army must have a large number in order to surround the castle from all sides and prevent entry and exit from all directions. In the Siege of Tabriz, the conflict between the Qizilbash amirs and the hostility from the past caused lower numbers of participation in the army and desertions and a reduction in the number of soldiers, which was not at a sufficient level at the beginning of the campaign. This situation also caused the motivation among the soldiers to remain low from the beginning and the disappearance of a unity of purpose for the capture of the castle. Due to the lack of soldiers, the Safavids sent the militia formed from the people of Tabriz and brought from the Karabakh region to the siege area, but they could not show much effect against the Ottoman garrison consisting of professional soldiers. This is one of the factors that caused the Safavids to leave the war in defeat.

The events that took place during the siege also reveal the weaknesses of the Safavids in the field of siege artillery. Large siege cannons were already brought to the battlefield three months after the siege started, and they were placed in positions that were not well fortified and open to enemy attacks. The fact that accidents occurred due to weather conditions while casting cannons is an incident that clearly shows the Safavids' lack of knowledge and experience in cannon casting. In addition, the Safavids thought that they could cause serious damage to the castle with large siege cannons and did not attach much importance to the use of faster-firing zarbzen-type cannons. However, since the guns they used could only be fired a few times a day, the Ottomans had time to repair the damage caused to the castle in the meantime. Although the Safavids tried to compensate for their deficiencies in the number of cannons by using larger cannons, the Ottomans responded to the enemy with smaller, rapid-firing, and more cannons and maintained their superiority in firepower throughout the siege. In this way, they managed to keep their opponents away from the castle.

Another success of the Ottomans in siege comes from their ability to use the fortification models belonging to the early modern period siege warfare, called bastions, according

to the requirements of the war. Because, during the siege, the Ottomans established bastions where they could place cannons wherever they wanted to direct the intensity of fire, and by expanding the area covered by the castle, they enabled the enemy to be thrown further back. The newly established bastions also provided benefits in terms of access to supply and subsistence sources in the city.

One of the problems that the Safavids could not overcome during the siege was that they could not take the necessary precautions against the continuous and successful sortie operations of the Ottomans. As a matter of fact, during the period in which the siege continued, the Ottomans caused serious damage to the Safavid trenches and fortifications, which were already held by an insufficient force, and inflicted heavy losses on the enemy's troops around the castle.